

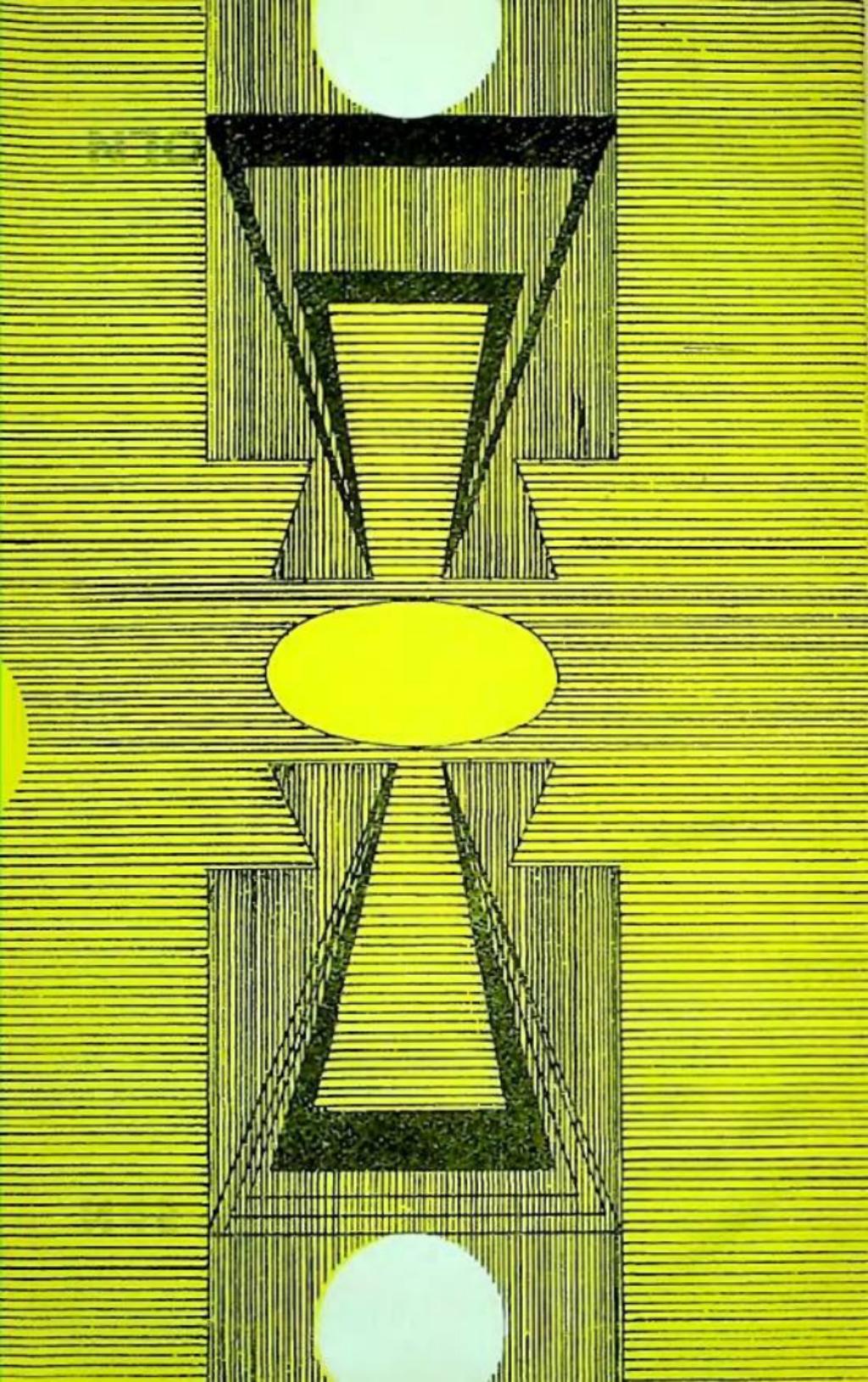
ВАСИЛЬ
ДАЦЕЙ

МНОЛОГИ

Прозові твори, поміщені в збірці Василя Дацея «Монологи», з жанрового боку тяжко назвати оповіданнями в традиційному розумінні цього слова — насправді скоріше розходиться про якесь особисте звернення автора до читача чи авторський монолог щодо життя і світу та з життям і світом. «Монолог» автор розуміє не в «чистому» вигляді, але метафорично як загально зліризований і суб'єктивізований художній прояв. В підході до екзистенціональних питань людського буття, до психологічних переживань людини, яка діє за власним рішенням, хоч кожна подія соціально детермінована, прозові твори Василя Дацея написані в дусі сучасної чехословакської і світової прози. Дацескі притаманна задуманість в погляді на життя, зосередженість на зображенії життєвих моментів, як і намагання не описувати подій, але викликати в читача інтенсивне емоціональне переживання і, головне, інтелектуалізація української прози.

Збірка «Монологи» охоплює всього десять коротеньких прозових творів, з яких більшість присвячена проблематиці екзистенціоналізму.

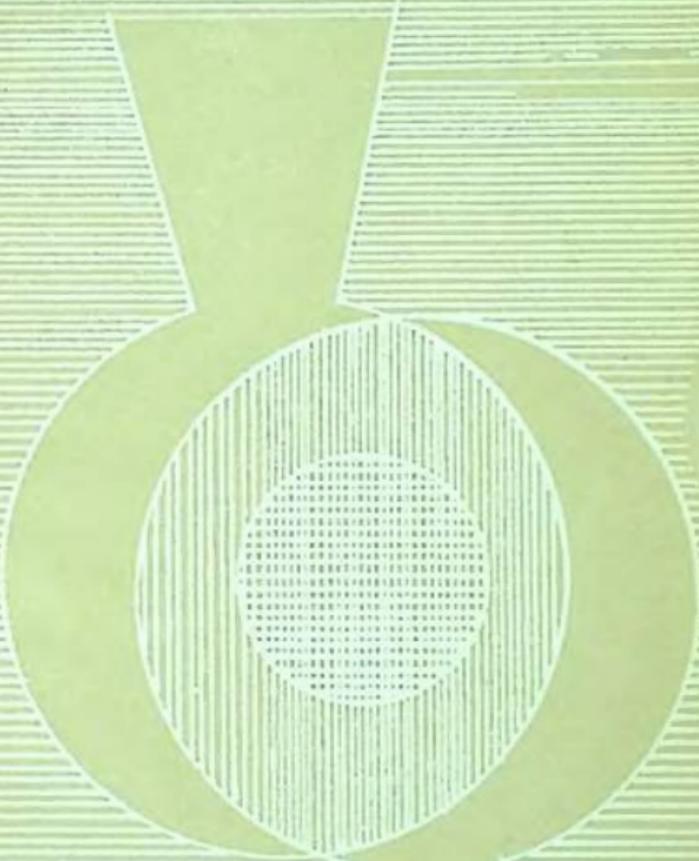

M

ВАСИЛЬ
ДАЦЕЙ

НОЛОГИ
НОЛОГИ

1967

СЛОВАЦЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
В БРАТИСЛАВІ, ВІДДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
В ПРЯШЕВІ

Художнє оформлення Степана Бунти

*Якщо обираю професію та, що
дефіную як самотній монолог чи
магічний діалог з незображенними
силами, не можу твердити, що
я став поза суспільством.*

Ернст Фішер

**Das Problem der Wirklichkeit in der mo-
dernen Kunst. Sinn und Form 10, 1958.
№ 3.**

МЕРІ

Вулицями великого міста крокує молода дівчина. Відбиваний закаблуками дріб. Шум вулиці. На дівчині літнє плаття, волосся в завитках, в руці свістр. По всьому видно — не тутешня. Але стане такою, як вони. Вона буде співачкою. Спершу тільки звичайною співачкою, а згодом — знаменитою співачкою. Голос в неї! — вона свідома того. А співатиме вона сільських пісень. Дивно: величезне місто, пісні в ньому не ті, що співають на селі, а все ж таки, десь тут є така установа, де зацікавлені в польових піснях. Дівчині приємно, що вона ті пісні знає, та ще скільки іх знає.

Дівчину звуть Мері. І в Мері все вже вирішено: вона стане знаменитістю. Вона віддачиться матері за всі її ласки, недоспани нічі, намуляні роботою руки.

Бідолашна мати лежить там, звідкіля Мері тільки-що приїхала, у малій комірчині. Немічна, хто знає, чи довго дотягне. Заплакані очі доброї сільської жінки. У вухах стрункої дівчини бринять хриплі слова: «Йди, дочки... до світа... Щось заробиш. Якщо не мені — братам допоможеш». Дві хлоп'ячі голівки. Їх вона вчора залишила з немічною матір'ю. Округле лице молодшого Андрійка всміхається двома голубими цятками оченят. Подовгувате старшого Петрика вступилось в неї впалими очними орбітами. Він здригається всім своїм туберкульозним тілом. Кашляє, закочуючи очі під повіки... В Мері стискається серце. Проте хода в неї тверда: так йдуть до життя ті, в кого є своя мета. А в Мері вона є! Матері Мері допоможе. Не відступиться від неї! І в дівчини в кутках губ зата-

мована самовпевненість, заповзятість, надія. Високі груди дихають рівно.

Вона вперше почуває себе повноцінною людиною. Раз у раз зазирає то на одного, то на другого прохожого. Її цікавлять плаття: модерні, розкішні, дорогі. Дівчата, що проходять повз неї, певно, багачки. То нічого — вона стане співачкою і в неї буде все, все...

Співачкою?

Засобом, засобом, засобом! — відлунюють каблуки по твердому асфальті.

До їх мови Мері глуха.

Засобом, засобом, засобом, — стримано шумить навколо життя.

Дівчина всміхається. Вона милується капелюшками за великою вітриною.

Вона стане людиною... стане... стане...

Ха-ха-ха! Спробуй! — глузують з неї плакати, реклами, високі будинки, франтуваті чоловіки, що спішать кудись поодинці або під руку з начепуренними дамочками. Одні спішать, інші поволі переступають з ноги на ногу. Дивне це міське життя, дивне її кумедне. Для сільської дівчини таке незвичайне.

Мері пробивається. В грудях це відчуває. Пишеться тим. Вона — самостійна людина.

І все ж таки зупиняється. Знову притягla до себе вітрина. Босоніжки впали до ока. Білі босоніжки, гарні. Її вони дуже подобаються. Очей не може відвести від такої краси.

«Подобаються? Можу вам їх подарувати», — напівжартівливо, напівсерйозно говорить якийсь пан, що став поряд неї.

Дівчина зашарудилася. Мабуть занадто довго тут стоять. А так не годиться. Витяглась — пішла далі.

Дурна, ха-ха-ха, — сміються її в очі вифранчесні чучела, нерухомі, веселі, ті, що у вітринах зодягнені за останньою модою...

Парадний дім. Високий-високий. Мармурові сходи. Вона тут потрібна. Тут буде їй як вдома. Не іди там! — попереджають очі: обідраної людини, неголеної, похилої.

Не йти? Радиш не йти? А в тебе що на грудях? Табличка. Мері читає: «безробітний».

І пішла . . .

Іспити. Ой, як страшно! Які поважні ті пани, що дивляться на неї. Мері повелася як справжня співачка. Як та, що її раз бачила на екрані. Ale тут для успішного іспиту вистачає однієї вроди. Проте Мері впевнена, що в неї є талант. Безперечно є. Та хіба мало талантів на світі? В кожному разі талантів більше, ніж щасливих.

І гроші дали авансом. Ще їй кравчиху порадили. Які всі ввічливі, добрі.

Мері співачка в нічному барі. Хай, це лише початок. Вона читала, що котрась знаменита кінозорка теж так розпочинала свою кар'єру. I Мері співає. Їй аплодують. Кличуть до столу. Наливають келишки. Вона пригублює. Сам шеф приглядає за порядком. Мері ще раз прикладає підфарбовані губки і пливє далі — від столу до столу. Вже далеко за північ. Оркестр б'є в бубни, саксофони вигравають прощаальний марш. Мері вклоняється. Юрба фраків, коштовних костюмів, спотілих дамських плечей поволі розтікається.

Мері тільки тепер відчуває втому. Скоріше до себе, в номер. Та ні! До неї підходить офіціант:

«Вас просить один пан. Дуже поважна людина. Наш найкращий завсідник. Багач. Держіться, Мері!»

«Одягнусь спершу».

«Він вас хоче бачити такою, як ви є», — скроїв офіціант посмішку.

Співачка скоряється. Пан, товстий, простягає до Мері лапу.

«I де тільки взялась така квітонька», — сплескує

руками і, підкresлюючи блаженій настрій, складає їх на животі.

Дівчина нічого не відповідає.

«Ви тут нова... Вже найвищий час було омолодити бар. Як не ви, то моєї ноги більше б тут не було!»

Мері помічає, що у відвідувача дуже смішний гулястий ніс.

«Як вас зовуть?»

«Березанчикова».

«На ім'я?»

«Марія. А дома, просто, Мері».

«Мері... Мері... Чудово-пречудово — май Мері, Мері-Мері, май Мері. — Ви очарували мене, Мері! Хру-хру, рьох, ку-ку-рі-ку, рьох, рьох...»

Мері тихо посміхається, не знаючи, як її поводитися.

«Прошу», — вклонився дідко і ввічливо показав рукою перед себе. Мері рушилася. Він узяв її під руку. Підхопив як свою давню знайому. Дивні тут манери. Мері звільняється від його руки: «Ні, ні, цього не треба». — Її зір раптом падає на шефа, що стоїть біля буфету. Його м'яке обличчя розплівається в посмішці. Але очі пронизують її.

З дверей до дверей і Мері з старим завсідником опиняється в зеленому салончику. Дівчина ще не встигла як слід обдивитися, і вже паф! Корок з шампанського вилетів у стелю.

«Вилий, Мері!»

Мері повинна выпити. Може її не зовсім, а доторкнутися до келишка з білою п'янкою рідиною. Ні, выпити! Випити повинна. Такий закон грошовитого панка. Марії всі спроби відкараскатися, вирватися до свого номера, лягти і скінчити один з перших днів на шляху до великої кар'єри.

У скронях стукотить вино, воно обпікає нутро, розпливається терпким мороком по всьому тілу.

«Вилий, красуне моя! Хай чорти піклуються про завтрашній день. Ми двоє живемо сьогоднішнім,

живемо годиною... ні, хвилиною... навіть не хвилиною, а миттю...»

І так минає година її нічного життя.

«Що? не годиться дівчині пиячти? Ти... ти, зірко небес, за кого мене маеш? Я... я... от тобі хто я!» — Старий дістає гаманця, і весь його зміст злітає на стіл. Кредитки райдужнозелені, лілововисині, червонасті розлітаються поміж стаканів. Їх багато, вистачило б на кілька років: для Мері, для хворої мами, для братів. Старий витирає спіtnілого лоба, висушує лисину й потилицю. Очі горять непереможно хтивим вогнем.

Мері сидить поряд. Навіть нахилилася всім корпусом над столом — квітка, яка тільки що розпустила свої пелюстки. Погляд Мері застиг на гроших. Застиг і затуманився. Все навколо заволоклося непрозорою імлою.

«Дзень-дзень» — сміється все навколо мелодією кришталевих келишків. Пляшки теж перешіптується. Мері — глуха: вона не чує їх таємничої мови, глузливої, дикої, розбещеної. Дівчина живе одними очима, пожадливими, наївними, що втрапилися в райдужні папірці. Та невже ж хтось може дати їй, якщо...

Hi! Hi! Ніколи!

Від такого напруження протиріч в Мері запаморочилася голова. На носі блиснули дрібні крапельки поту. Вона хапається руками за обличчя. Підвідиться, зиркає на багатого пана великими очима і застигає в нерішучості.

Очі — якісь сумні, великі, глибокі очі!

Ці очі він десь бачив. Але де? Де?

Розпам'ятайтесь!

Майже чверть століття тому. Тоді ви, пане, розпочинали свою кар'єру і були вже завідуючим канцелярії багатої фірми. Там вам порадили прибиральницю. До вас у контору прийшла дев'ятнадцятирічна сільська дівчина. У неї були такі самі очі, як у Мері. І губи, і щоки... Ви тоді, оком знавця,

оцінили вроду дівчини, без вагань прийняли на службу. Ви не знаєте, хто була та дівчина? Ні? Це була мати Мері! І тепер перед вами — її дочка! Пам'ятаєте? — ваша дочка! Перед вами — ті самі очі, той самий ніс, ті самі щоки з ямочками. Перед вами — частина вас самого. В матері були коси, а в дочки модерна зачіска. Тільки їй різниці. Пригадуєте?

Одного ранку... Ви не пам'ятаєте цей ранок? Дивно. Такі речі людина мала б пам'ятати до кінця життя. Мати Мері пам'ятає... нічого не забула. Може їй тепер, у темній комірчині, кашляючи кров'ю, згадує той ранок... Ранок, коли вас вивели з рівноваги пишні форми, гнуцкий стан і наївна прямодушність вродливої сільської дівчини, вашої прибиральниці. Вам тоді страшенно впали до вподоби ямочки на щоках. Між іншим, ви сьогодні ще не похвалили їх, а вони вам подобаються. Тільки пригадайте. Ви підкралися до дівчини після невдалого шілонічного залицяння в цьому барі. Всю лютъ ви тоді вилляли на беззахисне ягнятко. Сьогодні важите грошима, а тоді ваша відплата була дуже простою. Тріумфальний вирок:

«Геть звідси!»

Мері спирається на крісла, кволо прямує до дверей. «Що з вами?» — питає гулястий носик.

«Тільки так... Це нічого».

Вихований за всіма правилами доброї поведінки, старий кавалер бере її під руку. Вони сідають на велику канапу.

«Я б пішла».

Але не підводиться. Щось стримує її, не пускає, чіпляється за все її ество, розтрощує її волю.

«Випийте, квітко моя! Якщо вам недобре стало, «Мартель» — найкращий лік».

Мері хлипнула. Хлипнула і посміхнулася.

«От так, так краще... тільки посмішка пасує до ангельських очей... тільки посмішка, а не смуток», — бурмоче стариця, кладучи свою холодну,

оброснути волоссям руку на її округлі плечі. Мері не наважується звільнитися від руки. Вона й сама не розуміє, що з нею діється. І раптом знаходиться в цупких обіймах.

«Ні, пустіть... пустіть... Пустіть, бо буду кричати!»

«Ну, ну... рьох...»

У Мері є ще й зуби. Дикий зойк.

В дужій лапі ведмедя тріснув вишиваний корсет. Мері вся здригнулася. Вона почуваває приплив сил, і — лясь! Прямо в збожеволії очі насильника.

Далі Мері не пам'ятає.

Старий позадкує, спіткнеться об крісло і розтягнеться біля перекинутого округлого столика. Напевне, впаде сам, бо не може бути, щоб у її дівочій руці набралося стільки сили. Мабуть, порядно надудлився і не втримається на ногах. Мері схопить зі столу замашисту пляшку — старий вимолиться, простягнувшись до неї руки, і зойкне:

«Не кидай!»

Мері не кине.

Її лють раптом вивітриться.

Вона помітить, що п'ястуком розбила старому окуляри і кинеться навтіки.

Вібігне у свій номер, звідси вилетить з чемоданчиком, попливе коридором. Біля дверей стоятиме шеф з виряченими очима. Щось буде кричати.

Тоді вона зрозуміє... добре зрозуміє. Вона знову на вулиці, в чужому місті... без роботи, без гроша на долоні.

Навколо ніч, темрява, чорна, як смола... І в ночі тій буде багато світла... червоного, синього, жовтого, зеленого... Багато неонового світла.

Мері все ще буде тримати на грудях два клаптики розірваного корсету... Пригадає, що в чемодані в неї повинен бути светр. Вбігне у під'їзд, надінє його на себе. Ним прикриє все, що з нею було там, в нічному барі.

Закаблуки відбиватимуть дріб. Дріб буде відлуню-

ватися у високих-високих будинках. Ніч наїж-
читься, причайтесь за кожним кіоском, в кожному
провулку.

Ніч буде кликати до себе.

Густа, чорна ніч.

Ніч з неоновими світлами.

БЕЗБАТЧЕНКИ

Сьогодні, нарешті, мені вдалося заговорити з нею. Тут, на цьому місці, я давно вже намагався зупинити її, але все марно. Вона завжди дрібними кроками поспішала, оглядаючись на всі боки. За нею плентався маленький хлопчик. Коли дитина відставала, вона поверталась, хватала за ручку і гягла її. Так вона робила й коли хтось ішов назустріч або позад неї. Тоді вона відтягувала хлопця набік, поправляла на ньому одяг або щось інше робила, поки стрічні не минали або випереджали її.

Я знат, що вона кожного дня точно о п'ятій годині після обіду цією малолюдною алєєю водить хлопця з дитсадка. Скільки не находився я за нею — ніколи не чув її голосу. Вона навіть на запитання дитини не відповідала вголос та їй взагалі не відповідала, лише притягала до себе впритул і шептала на вухо. Коли я почав здоровкатися з нею, сподіваючись нав'язати розмову, вона не відповідала їй поверталася вбік, поправляючи на хлопцеві одяг. Сьогодні вона, здається, в доброму настрої. Вона навіть не сердиться, та взагалі, чи колись сердилася на настирливе хлопцеве дайкання. Постійно заперечує, а час від часу погладить волосся хлопця — і як ніжно вона вміє погладити дитину, — потім щось пояснить їйому і тягне за ручку далі.

«Лиш одну, мамцю, більше не буду просити, — просить хлопець. — Дай, мамцю, одну цукерку».

Я аж свиснув, мов хлоп'я, на радощах. Сьогодні обов'язково заговорить зі мною. Кожного разу, ідучи за нею, я носив із собою цукерки. Але такої нагоди,

як сьогодні, ще не було, щоб без підозріння запропонував гостинець для хлопця.

«Ось, маленький, візьми собі цукерки. І мої такі солодкі, як мамині, — подаю я хлонцеві цілий мішечок і згодом звертаюсь до матері: — Добрий день, пані. Даруйте, що даю дитині ласощі. Але я люблю таких цупкеньких і не можу вдержатися перед ними, щоб задовольнити їх і ті найдивніші прохання».

Жінка без слова подивилася на мене і спробувала відтягнути хлопця геть.

«Мамко, це тато мені дав?» — запитав хлопець.

Жінка, помітивши, що хлопець вже тримає цукерки в руках, трохи збентежилася і випустила його ручку. Я скористався її зніяковінням, вхопив хлопця попід пахви і, мов пір'ячко, викинув його на руки. «Ви мій тато? — пригорталась до мене дитина. — Я стільки чекав вас, а ви не приходили. Та я знат, що ви прийдете. За всіма дітьми в садик приходять татки. А за мною тільки мама. Але вже ви будете ходити».

Жінка розгубилася. Сама не знала, що робити. Її малі очі неспокійно бігали. Вона затупцювала біля мене — така сполохана, тендітна, крихітка — і хотіла відібрати дитину.

«Це пічого, пані, — заспокоюю її. — Мені по дорозі з вами. Я можу трохи понести його».

«Хоч би подякуй за угощення. І не турбуй дядька. Це не твій тато», — буркнула вона на хлопця, сподіваючись одбити його від мене. Та коли побачила, що намагання її позбутися мене марні, — примирилася і заговорила: «Та чому такі витрати робите на чужих дітей?»

«Які там витрати, — заперечую. — Що ж там цукерки коштують, а дітям радість».

«Я один мішечок вже несус йому. Один товариш у нас з роботи посилає йому. Але я б не дала за цукерки ані гелера. Та й звідки набрати стільки грошей, — розговорилася жінка. Помітивши, що

хлопець мало вже залишив з цукерок, вона майже з жахом вигукнула: — Більше не їси вже! Що залишиться Ладьові?»

В розмові я довідався, що Ладьо — це її син, старший за цього, і є юн в неї третій хлопець, Францем зовуть його. А цього найменшого Петриком називає.

«Ось, ми вже вдома», — мовила жінка, зупинившись під брамою старезного кам'яного будинку на бічній вулиці.

Після цих слів жінка мене ще більше зацікавила. Я боявся, чи ще колись буде в неї такий настрій, щоб поговорити зі мною. А розпочату бесіду мені страшенно хотілося продовжувати хоч би й зараз. Та незручно було тиснутися в чужу квартиру. Але, на щастя, хлопець настільки був настирливий у своєму проханні зайти до них, де б він показав мені свої іграшки, що мати не встояла і запросила мене зайти до хати.

«Не дивуйтесь, що так живемо, — виправдовувалась вона, впускаючи мене в квартиру. — Але нам і так добре. Що нам більше треба? Людині недобагато треба. Тіснувато у нас, але, головне, що є де голову покласти, аби виспатися, а вдень — робота».

Жінка скинула з одного стільця якийсь мотлох, ретельно повтирала його рушником і посадила мене за столом. Петрик за той час витягнув з-під постелі невеличку паперову коробку з іграшками, вмостиився на підлозі біля моїх ніг і почав показувати іграшкову автомашину.

«Стільки іграшок! І всі вони тільки твої?»

«Мої».

«Ну, а братики з ними не граються?»

«Їх немає вдома, — посмутнівши, відповів Петрик. — Але вони приїдуть. Мама каже, що вони приїдуть. І Ладьо приїде, тільки мама повинна віднести їйому цукерки. А потім і він приїде».

«А Франц не прийде?» — не можу вгамувати свою цікавість.

«І Франц теж прийде. Тільки Франц уже великий. Мама каже, що він, коли прийде, то принесе мені ще більше іграшок, так багато, як у садику маємо. І цукерки купити мені».

Після якогось часу я знову закинув на хлопця:
«А піджак оцей чий?»

«Дядів», — напоготів відповів хлопець.

Жінка засоромилася, лице запалилося рум'янцем і на ньому ще виразніше показалися веснянки. Мені здалося, що їй волося у неї чомусь ще більше поруділо. Вона засовалася на лавці, де присіла була нерепочити, взялася поратись в мисницу і почала розповідати.

Говорила вона, ніби виправдовуючись, але я відчував, що конче мусила розказати про своє життя. Розповідала поволі, обдумуючи і зважуючи кожне слово. Легко було помітити, що на цю тему вона, мабуть, не говорила. А тепер, розказуючи, замислювалася над прожитим і сама дивувалася тому.

Надворі стояла важка негода. Доці розмочили дорогу й двори. Алс падати не переставало. Господарі крадькома звозили з полів отави, а жінки пориалися в розквашенні землі, вибираючи картоплю. Пастухи зганяли худобу в яруги, щоб не було іх видно з головної дороги.

Сіру олов'яну тишку, переповнену важкими випарами, порушували легкі поодинокі вибухи мін або постріли десь в лісі, чи гуркіт автомашин.

І вона тоді була на полі. З матір'ю викопували картоплю, як раптом долинув до них гуркіт моторів. Вона вицросталася, розігнула спину, поправила коси і роздивилася навколо. На повороті вище села показалася перша автомашина. Зразу впізнала — німецька, військова. Гуркіт збільшивався, на повороті вибігла друга автомашина, за нею третя — і так ціла колона.

Мати з дочкою помітили з ґруну, що автомашини зупиняються посеред села.

«Зузко, то наша напасть буде», — тихо озвалася мати до дочки. «Ачей чорт не стримле їх у нас. Коли уже втікають, то най втікають аж додому», — мовила дочка іспевним голосом.

«Підемо домів, аби ще якоїсь біди не натворили нам в обійстю. І без того вже нагризлися нам кістя», — запропонувала мати і зразу висипала з опалок картоплю в мішки та понакривала їх бадиллям.

Мати в бочкорах, а дочка із зайдою трави на плечах у гумових чоботах почовгали в село. Додому боялися піти вулицею — пішли через капусниці прямо в сад. Тут аж жахнулися. Під старою грушевою стояла вантажна автомашина, накрита брезентом. Мати, як побачила розвалений пліт і поламані деревцята, хотіла щось закричати, але в гой момент з-за автомашини показався солдат з наставленим на них автоматом. Жінки остовпіли.

«Ми свої, ідеме домів», — дрижачим голосом промовила Зузка і зробила несміливий крок уперед.

Солдат ще раз обдивився їх, зором обвів весь сад і, коли переконався, що нікого більше нема близько нього, відвернувся та пропустив їх. Батько і брат були вже вдома, стояли біля вікон, зазирали на вулицю.

В той вечір всі мовчали, мов перед бурею. Мовчки і мати розломала зачерствілій ощипок, налила всім молока. І не засвічували, батьки і Зузка полягали в хаті, а брат пішов у стайню. Тут він від ранньої весни до пізньої осені спав у жолобі: тут тепло і на випадок, коли б якийсь злодій виникнув у стайню, то не дастъ викрасти останню корову чи теля.

Хоч у селі звікли скоро йти спати і після виснажливої цілоденної роботи зразу засинали, сьогодні ніхто з них довго не закрив очей. Коли в кімнаті

запанувала густа тьма, а вікна вже ледь сіріли, надворі почулися чужі голоси. Хтось побухав на двері, але, не чекаючи хазяїна, ударом чобота зламав засув на сінешніх дверях. Хатні двері не замикалися. І непрохані гості з криком зайшли до хати. Гострим світлом ліхтарика обсвітили всю кімнату і наказали засвітити лампу.

Староста села, що привів солдатів, ще не встиг як слід пояснити, що пани солдати будуть тут ночувати, як знадвору донеслося, мов собаче гавкання:

«Партизан! Партизан!»

Згодом у кімнату троє солдатів увіпхнуло Зузчиного брата. Всі оставили. Лише один з німців, він, здається, командиром був, блискавично витягнув з кобури пістолет і заревів:

«Розстріляти!»

«Що ви хочете від нас! Це мій син», — прискочив батько і загородив собою сина.

«Всі партизани! Розстріляти обох», — загавкав командир.

«Паночку, та що ми вам зробили», — залементувала мати.

Зузці все це здалося якимось пеймовірним, недійсним. Їй тяжко було усвідомити собі, щоб хтось чужий мав право вламатися в дім і без будь-якої причини наказувати розстріляти людину. Вона лише поволі починала розуміти небезпеку, зірвалася з ліжка і кинулася солдатові під ноги. Вона не дасть убити батька, не дасть убити брата. Вона обімає брудні чоботи солдата і просить.

Солдат зупиняє погляд на тендітних плечах, накритих хвильястим волоссям кіс. Він не слухає старосту, який запевняє, що то син господаря і що жодних партизанів у селі нема; запевняв про лояльність господаря до Німеччини. Командир відмахнувся рукою і наказав вигнати чоловіків із хати. Згодом відштовхнув і стару матір.

Зузка нічого не знала, нічого не бачила. Вона вся тримгіла від переляку, чи не почуються постріли.

Але все ще було тихо. Вона молила солдата не скривдити батькові її братові. Пострілів не було чути. Зузка втихомирилася і знову злякалась — біля неї здичавіло харчав солдат. Вона почала відкараскуватись, пручатися, але, нарешті, знесилено заридала.

«Назвала я його Іваном, — продовжує розповідати жінка. — Але люди прозвали Францем. В селі ніхто інакше і не назував його. Навіть мої батьки так його кликали. А пізніше байстрюком його прозвивали та мені докоряли. Та чи я винна? Що ж було робити? Хіба зі світу його зігнати? Ніхто не хотів зрозуміти, що я йому мати — я виносила його під серцем».

«Петрик згадував, що він повернеться звідкись». «Повернеться, обов'язково повернеться, — скромною проказала жінка і спокійно продовжувала: — Жаль мені було сироти. Люди в селі нам не давали жити. Моя собаку від обійстя відганяли. А коли брали дітей у Чехію, тоді я з ним розлучилася. Двоє тут були, такий пан з дамою. Обіняли усиповити його. Бо в них не було власних дітей. І Іваном називали його з першого разу. Я знаю, він прийде мене навідати і з ними. Я казала, щоб і їх звав татом та мамою. Але він знає, що я його мати, і він прийде до мене».

Тяжко було сільській жінці прощатися з власною дитиною. Вона знала, що Іван це її єдина потіха, але знала і те, що таку її ніхто не візьме заміж. Так віддала те найдорожче. Так вона не буде бачити хоч би тих знущань над дитиною і батьки, може, забудуть з часом про все те та не будуть її цуратися. Й сама могла б піти світ за очі. Але де б поділася бідна селянська дівчина між людьми? Як вода зносить з собою усе в далеке море, так і час відносив неприємні спогади про Зузку з села у безвість. Люди вже майже зовсім забули і звикли до неї такої, якою була з ними в селі. Але, як риба

ховається від бистрої води далеко під коріння, так і Зузка ховала в серці надію на повернення сина.

«А другий...» — поцікавився я, але зразу запнувся від нетактовності.

В ті часи в село приїздило багато різних людей. У одного така справа, у того інша... Зузка на них не звертала уваги і, як могла, обминала... У неї своя робота, а на господарстві завжди для жінки якась робота знайдеться. Батьки її годують, то відробити повинна. Ніхто ж задарма не буде давати її їсти.

Але жінку в найкращих роках люди помічають, її принадливість не залишається поза очима чоловіків. Та їй Зузка не могла не помітити одну людину, котра якось дуже часто почала відвідувати їх. В селі це була досить поважна особа. Він працював у місті. Пізніше признався Зузці, що ще одружений.

«Я міг вже давно, мабуть, одружитися, але все не вистачало часу, — признався в саду мужчина і намагався залицятися до неї. — Та, правду кажучи, я й не жалкую. Коли б я був одружений, то не мав би змоги зустрітися ось так з тобою».

Зузці неприємно було слухати такі признання. Від сорому вона аж горіла в лицеях.

«Скільком ви вже це говорили? Я знаю, що лише так дурите мене», — відбилася Зузка.

«По-перше, я вже просив перейти на «ти» зі мною, по-друге, даю слово, що лише тобі першій це говорю», — запевнив і спробував поцілувати жінку. Але Зузка, як сполохана, зірвалася од нього і аж в кімнаті сперлася.

З того часу вона ховалася від нього і поговорити навіть не хотіла. Як тільки побачить його десь, зразу почервоніє і, засоромлена, криється.

Пізніше, в одну неділю, як залишилися самі з ма-

тір'ю вдома, мати взялася серйозно поговорити з нею.

«Дівко моя, — почала здалеку мати. — Живеш ти, як монашка, сама. Чи не могла б ти вже подумати і про видання?»

«Що ви, мамо? Мені їй так добре», — перебила Зузка.

«Послухай матір, коли щось говорить. Чи ти думаєш, що коли я стара, то вже не можу нічого порадити? Кажу тобі, час подумати про те. Ти тепер ще молода, а пізніше буде нескоро. Та їй так залишатися тобі нерозумно..., — мати на мить замовкла, глянула гострим і одночасно змовницьким поглядом і доказала: — коли є нагода».

Зузка зразу підвела на неї погляд: яка нагода?

«Отої, що тут ходить так часто... цікавився тобою».

«Мамо, і таке можете вигадати!»

«Цить, кажу тобі! — гrimнула на неї мати. — Це чесна і розумна людина. Та їй ти щось шепчешся з ним вже давніше. Банду б'єте, а перед матір'ю тайшся. Посоромилася би... Він говорив зі мною. І отець не має нічого проти. Дівко, не губ собі серенчу», — повчально закінчила мати.

І вже увечері Зузка здогадалася, що ця розмова була домовлена. Він ішов як на готове. Батько тільки що вийшов, а мати, позаслоняючи вікна, теж довго не стримувалася у хаті.

Зузці ніяково було говорити з ним. А ще коли почула, що від нього віддає горілкою, не знала, що робити, чи не залишити його і самій піти геть. Ale він був настирливий. Зузка всяко відтягалася і відмовлялася од нього.

«Якою святою робиться, — п'яно забалакав мужчина. — Може думаєш, я не знаю тебе?»

Зузка насторожилася.

«Все знаю. Добрі люди або злі язики, — зви їх як хочеш, — все виплещуть. Святою робиться, ха-ха. При фашистові ти, напевне, так не поводилася.

Свята, як діва Марія! Але Франця свого ти не приховаєш. Я все знаю».
Зузка безсило опустила руки і гірко заридала.

«Люди намовляли мене подати його в суд. Але я того не зробила, — вже втомлено розповідала жінка. — Я не хотіла мати з ним мерзячку. Хай іде собі своїми китами, а я вигодую сина. Інший світ настав, з одною дитиною можна прожити. Але воно вдалося якесь нездорове. Довго не могло ходити. Говорити говорило чисто й нормально. Взяли його в лікарню. Живіт у нього якось ріс великий, а це мало вплив, що не могло ходити. Довго бідне мучилося по лікарнях. Аж поки не взяв його один лікар. У нього з дружиною не було дітей. Він обіцяв вилікувати Ладя. Я знаю, що він вилікував його, бо то був лікар такий поважний, і всі запевняли мене там, що він спеціаліст на ці хвороби. Але лікування триває довго. Я не ходила туди. Боялась, що можу довідатись те найнеприємніше.. Адресу я забула взяти від того лікаря, а він вже переселився, та то нічого. Я піду в ту лікарню, а там мені скажуть».

«Зожної платні я відкладаю гроші на дорогу. Але, знаєте, гроші ідуть, як вода. З моєї платні трудно заощадити більшу суму. На дорогу я б уже і чайка, хоч то багато коштує, бо хто знає, де той лікар тепер? Мабуть, далеко. Та я знайду його — це нічого. Ще трохи попрацюю і піду до Ладя. Лиши зароблю на подарунки. Бо не хотіла б прийти там з голими руками. Що вони б подумали про мене? Такі добрі люди — чужу дитину годують, а я їм нічого не принесу. Принесу і тому лікареві, і його пані куплю багатий подарунок. А Ладьові іграшки покажу, які я для нього відкладала, хоч він тепер уже великий... Але зате я завжди щось залишу для нього. Що якби той лікар приїхав з ним до мене, а я б нічого не мала для дитини? Яка б я була мати?»

Петрик давніо вже куняв біля моїх ніг. Але в хату зайдов старий чоловік і він прокинувся.
«Дядьку, дай хліба!» — зразу запросило дитя і поглязло в його кишені.

Мені стало ніякого. Цього дідуся я знов. Зустрічав його в буфетах і їdalнях. Завжди збирав залишки страв із столів і ховав їх у кишені.

Дідо привітався, а жінка відрекомендувала мене, і він вмостиився в куточку з Петриком. Я боявся глянути в той бік.

Жінка говорила далі.

Після того випадку з дитиною батьки вигнали її з дому. І так вона опинилася тут, у місті. Якийсь час жила сама, робила прибиральницю. Тут народився і Петрик.

«Не подумайте, прошу вас, що я якась легковажна жінка, — виправдувалася вона. — Ні. Повірте мені, я з жодним мужчиною, окрім тих трьох, батьків моїх дітей, не мала нічого. І Петрик, може не був би на світі, коли б не горілка. Знаєте, я в житті ніколи не пила горілки. Аж тут. На роботі ми святкували іменини. Мене змусили випити. Після того я не змогла сама йти додому. І випровадив мене один, не буду називати його імені, з нашого підприємства. Він теж був п'яній, то її не зінав, що робить. Але я від нього нічого не хочу. Та її як братці, коли в нього є діти з власною жінкою? А Петрик, слава богу, росте собі і так».

«Старого я знала і перед тим. А коли в нього померла дружина, то я сюди переселилася. Сам залишився. А знаете як то старому чоловікові: і випрати треба, і зварити, і обійти його. І так ми живемо. Хоч тісно у нас, але це нічого. Як прийдуть Іван та Ладьо, то будуть мати де переспати. Я постелю їм тут на ліжку. І Петрик буде з ними спати. Старий ляже на дивані, а я її на лавці можу. Всі помістимося тут. Переспати можна її так, а вдень підемо по місту погуляти. Я на роботі ніколи не беру відпусток, аж як вони прийдуть, то візьму.

І так пізно увечері я залишив скромну кімнатку з дідусем в кутку, що щось пережовував, а Петрик дрімав у нього на колінах, притулений до дідових грудей; з жінкою, яка вічно буде жити надією раз зустріти синів.

Додому я повертається знову тією алеєю і думав, чому та жінка спокохано оглядається, чи від людей хоче відвернутися або сподівається, чи не йдуть за нею її сини.

ВОДЯНИСТІ ОЧІ

Погляд водянистих сірих очей вразив мене.
Минув день, другий, третій... Погляд тієї жінки
не зникає з моєї пам'яті.

Протягом довгих тижнів він замість того, щоб забутися, поволі огортає все мое ество і не випускає зного полону. Він окулярами насідає на мої очі і десятками діоптрій фільтрує мое сприймання навколошнього світу, підсилюване її просьбою: ... і повідомте мене про це.

Кімната з жінкою, чоловіком і всім, що там було, коробкою застряла в голові і не хоче зрушити з місця, своєю вагою давить на мозкову кору і дразнить всі нерви.

Дощ набридав до омерзіння. Вітер і листом не зрушить, жодна блискавка не викрешеться на нудносірій стелі неба. Якоюсь олов'яною стала атмосфера. А дощ лише одноканітно стікає додолу шибами. Вже з самого верху створюються струмочки і повзуть униз. З рами вода відканує на блиху на підвіконні, але вже просочується і на внутрішньому боці вікна і підфарбовує до коричнева лутку.

Та жінка, незрозуміло чому, не може натішитися дощеві:

«Ой як файно, же паде... як файно».
Мені стає нестерпно неприємно. Після певного часу не витримую її логляду і майже кричу:

«Бабо, та чому добре, що йде той дощ, такий огидний дощ!»

«Сину мій любенький, дуже файно, же паде», — і знову дивиться в мої очі.

Я не можу примусити себе не відводити очей від

її погляду. Бездумно знову задивляюся в листки бегонії на вікні. Тільки вона здається мені живою в цілому приміщенні, але може викликати тільки почуття осиротіlostі на фоні непогоди і в тіні поморщеного листя старезної груші під вікном. Хочу зрозуміти, що доброго є в тому дощі. А він, як і перед тим, ліниво спускається вниз, квасить землю; в моїй уяві виникає картина, як можна загрузити у розмоклому, важкому ґрунті, як смердити жовтокаламутна вода в потічках після такого дощу. І струмочки на шибах ліниво звиваються, безшумно відкапують на бляху і фарбують раму.

«По такім дощі я тиждень маю спокій, — пояснює.
— Інакше, хто б наносив мені стільки води. А так маю хоч би посуд в чому помити. Зі стріхи настікає мені повні почви. В тій воді потім цілий тиждень можна мити посуд. Стільки води ніхто б мені не наносив. І так багато помогають мені. Сусіда посилає хлопців наносити мені води. Лиш за «дякую», бо що я їм можу дати? Дуже файні хлопці, і не хотять од мене нічого. Я сама не можу аж так ходити... Ви, як бачу, не любите дощ... І я не люблю його. Гостець мене ламле, як має падати. Так ламле, що аж зуби затинаю. І його болить, — бордою вказує в темний куток приміщення.
— Я знаю, що болить його, бо дивиться в той бік. То все так, коли має болі, дивиться в той бік».

В кутку був її чоловік. Кімнатка вузька, але зате довга. Зразу за дверима, які мали високий поріг, в дерев'яній ладі накидане лахміття. На самому верху стирчать ганчірки з домотканих міхів. На всьому тому сидить її чоловік. Руки скрещені на гострих похуділих колінах. Грудей не видно, бо сива голова діда цілком зігнута. Здавалось, що голова звисає на білій шиї із згорблених плечей. Дід не видавав жодного звуку, не зробив за весь час і найменшого руху. При погляді на клубок на ладі трудно повірити, щоб в лахмітті було щось живе.

«Він і їсти не може сам, але я легко нагодую його. А надвір виводять хлопці. Кожного вечора прийдуть, принесуть води, і його виведуть. Бо я б не дала собі ради з ним. Я вже дуже слаба. Подивітесь на мої руки... Такі слабі, що їй варішку мушу брати до обох», — і ніби на доказ своїх слів, спробувала вийняти варішку із невеличкого залізника, що варився в ньому якийсь суп, якась рідина невиразного кольору. Жінка мусила докласти багато сил, щоб варішка не висковзнула з її немічних рук.

Я зацікавився, чи дід справді живе і чому жодного разу хоч по-старечому не крякне. Ale він мовчав і не ворушився. Я придивився ближче і побачив, що дід уткнувся носом до лавки і куняє. I аж тепер усвідомив собі, що та лавка була єдиною з меблів. Крім величезної глиняної печі, ніщо не порушувало чотирикутник кімнати. Все було попід стінами. Властиво, там майже нічого не було. Якесь лахміття, яким, мабуть, взимку затуляють шпари на вікні і дверях; кілька горшків, були її дві тарілки, куплені обов'язково від онучка за іржаву винцерблену сокиру чи за зайве лахміття. Поруч діда кинуто кілька черевиків. Все лежало, як і дідо, нерухомо, без жодної ознаки життя. Тільки бабка, чмовгаючи чоловічими черевиками по долівці, полохала в'їдливих мух із розкиданої попід стіну і на печі посудини та зі старого.

«Йому ще добре, бо має мене. Ale як би її я так одпала, то, може, її не було б кому обійти нас. Він чує біль га виносить якось його. Не може поскаржитися мені, чи сильно болить його, бо нічого не говорить. Хоч би розумів мене, та головою притакнув, але її того не може. I в лікарні стільки належався, а не помогло. Кажуть, нерви... A мені допомогли. Була я її на курорті. То тоді, коли я зовсім знемогла. Там допомогли мені. I тепер, чую, треба б піти, бо ноги вже слабнуть. Та не приходять папери. Був тут один з міста, говорив,

що запитає там, як справа з моїм лікуванням. Але це нічого не відказав. Може, забув. То їй хто б тепер про все пам'ятає — у нього, може, інші справи... Або їй місць, може, немає в курортах. Благато хворіють на ревматизм. Війна наростила всякого чуда і здоров'я людей позбула».

Я як увійшов з першого розгону на середину кімнати, так і завмер. Жінка тепер підійшла до мене зовсім близько — роздивлялася по мені довго, дивилася прямо в очі. Мені неприємно. Не можу перенести її погляду і відвертаюся. Перед пічкою виходжена яма, біля діда теж. Двері задимлені, почорнілі від пари віконні рами. На дверях ще помітні світліші сліди по засуві — видно, тільки недавно замінили його заливним замком. Стеля з донцок, середину тягнеться грубезна маштерниця з вирізбленими на середині в ній хрестом, роком побудування її ініціалами імені та прізвища господаря. Збоку у гряді увігнано кілька кованських цвяхів. На них на ніч вішали одяг. На гряді залишилася ще і дошка, де ховався від дітей вівсяний хліб. Все це тепер зайве, бо ні дід, ні баба до гряди не досягнуть. Спам'ятаєсь я, аж коли жінка запропонувала мені молока.

«Я б дала вам напитися...»

«Не буду, не буду», — перелякано заперечую.

«Лиш випийте. В місті, кажуть, розріджуване молоко продають, а я дам вам такого густого. Наше молоко живте, солодке. Тепер якраз корови доять найсмачніше молоко... Ви не ганьбіться, будьте як у дома. Я паллю вам, сину мій. Вип'єте, вип'єте...» Мені ледве вдалось відбитися від молока, але жінка знову напосіла на мене:

«Коли вже не молоко, то дам вам хліба з маслом. Добрий хліб. Хлопці мені вранці принесли. Вони і в крамниці все купують для мене. Масло таке файнє тепер — тверде, бо похолоділо». Баба підійшла зовсім впритул до мене. Мусила намагатися, щоб знизу заглянути мені в обличчя. Очі її були

водянисті, сірі, мутні, дебільні. Але з них випромінювала неймовірна доброта і щирість, здається мені. Груди опалі, згорблена; руки зайвими кийками схиляли її додолу. Довга сукня закривала ноги майже по саму землю. Було видно тільки розчипірені чоловічі черевики, що кожної миті були готові почовгатися до печі або господаря в кутку. Я задивився на її немічні, ревматизом здеформовані руки: від плечей тонкі, тільки зап'ястки ненормально згрубили, а долоні по-дитячому затиснуті. Пальці в шаленому ритмі твісту сукалися пучками в такт.

Я уявив собі ту жінку на лікуванні, як ходить поміж молодих майже зовсім оголених дівчат. Вона, яка соромиться за обнажені голінки, і, тут мені майже вихопилося з язика дуже вульгарне слово, але я моментально почервонів від сорому перед тією жінкою . . .

І тепер думаю, коли б я був з'їв од неї кусник хліба з маслом, то вона була б надовго щаслива. Чи, може, і не помітила того, що я бридився од неї їсти? Напевно так. Бо вона навряд чи може догадатися, щоб хтось був інакшим, як вона. Вона мусила повірити, що я недавно тільки добре наївся.

Для мене кожна мить після того стала довгою годиною переконування жінки про те, що я ситий. Вона давно вже дала мені спокій з хлібом і маслом, але я все ще продовжував відмовлятися. Дощ монотонно спускався на землю, створюючи олив'яну атмосферу. Безшумно в'юнився струмочками долі вікном, зовсім намочив підвіконницю і стікав долі стіною. Дід теж одноманітно мовчав.

«Вже перестає, — порушила мовчанку жінка. — Але її так добре нападало. Думаю, що ночви будуть повні води. На цілий тиждень вистачить води . . .»

ВИПАДКОВА ЗУСТРІЧ

Перескурений, з повною головою думок, аж усе перемішалося, він включився у вечірній вуличний рух. Поглядом чмовгає попід облуплені, обшарпані стіни кількаповерхових будинків, перестрибуючи з недокурка на недокурок, по клаптиках тролейбусних квитків і папірців з-під цукерків. Тут він не вперше. Майже кожного місяця приїздить на нудні і без кінця наради. Перетерпнуті ноги викрали його з приміщення і втомлено, механічно відносять в готель, де буде почувати. Якщо глянути на нього збоку, то, здається, по тротуару сунеться купа чогось важкого: голова похилена, плечі повисли, ноги ледве волочить за собою, руки сильно витягнуті. На людину він робить враження, щоб все його ество намагається сковатись у величезному, набитому портфелі. Неважкий портфель витягує йому руки і наче посувается сам, а руки лише наздоганяють його.

Іде вулицею і ніхто не звертає на нього уваги. Одні рівняються і винищують, інші відстають, обминають і зіштовхуються з ним. Хтось вибачиться, механічно плюнувши слівце через плече; інші — мов стирчачий камінь, обходять.

Він відкинув тільки що припалену сигарету під ноги і збочив, мов вискочив з транспортера, в роз'явлену пащу готелю — лиш розтулки засклених дверей исприємно заскрипіли за ним.

В номері кинув портфель на стіл і почав розквартировуватись. Потім сів край ліжка роззутися. Бо-

сий походив по вичищенному ковралу, що приємно холодив підошви. Порився в портфелі, ще витягнув якісь папери, а з ними випала на підлогу і фотографія. Узяв її в руки — роздивляв дружину і дітей: хлопець стояв біля матері, а маленька дочка сиділа в неї на колінах; його фотограф поставив за дружиною в кутку знімка. В душі порадувався — обоє дітей цілком схожі на нього, а на синові навіть певні манери по батькові починають проявлятися.

Думав, тільки трохи відпочити лежачи, але втома перемогла і він заснув. Як прокинувся, не знав спросоння, чи вже скорій ранок або тільки вечір. Подивився на годинник — спав лише добре дві години.

Голод загнав його в ресторан. Після вечері вирішив піти пройтися.

Блукав бічними безлюдними вечірніми вулицями міста. Безтурботно заглядав у освітлені вітрини, розглядав іграшки — які б купити додому дітям, і дружину б треба чимось порадувати.

По певному часі усвідомив собі, що та блондинка, біля якої зупинився перед книжковим магазином, вже довший часходить поперед нього. Почав слідкувати за нею. Дівчина то прискорювала ходу, то моментально зупинялася на місці, поверталася назад, але знову зривалася і швидкими кроками віддалялась від нього. Він спостеріг, що дівчина не знає, де має подіти руки; засуває їх за спину, згиняє пальці, то знов нервово поправляє зачіску.

Як дівчина завернула на бічну вулицю, а він знову майже підсвідомо пішов за нею, спам'ятався. Йому зразу стало ніяково. Відчував якусь провину перед дівчиною і тому наважився підійти до неї. Кілька метрів ішли разом: він постійно готовий заговорити, але дівчина ніяк не повертається в його бік. Аж згодом, кілька разів повторивши в думках перше речення на приговорення, звернувся до неї:

«Пробачте, слечно...»

Дівчина раптово повернула голову і здивовано вирячила на нього очі.

«Добрій вечір, слечно...»

Вона все ще, нічого не розуміючи, дивилася на нього.

«Пробачте, я вже довший час ходжу позад вас», — виправдувався.

«Я цього не помічала, — озвалася дівчина сухим тоном. — Я цього не помічала».

«Справді, вже десь півгодини наступаю вам на п'яти. Вийшов погуляти і чомусь, вірте мені, майже підсвідомо йду за вами. — Він уже переборов у собі неприємне почуття заговорити до незнайомої дівчини і тепер спробував навіть пожартувати: — Чи не маєте в собі магічну силу, що приваблює за собою людей?»

«Щось в житті ще не помічала я на собі такого».

«Іду за вами і аж тепер пригадав, що, мабуть, турбую вас. Мов хуліган наздоганяю вас по всіх вулицях, а ви не можете ніяк позбутися мене. Повертаєтесь додому чи йдете до подруги і мусите пройти неосвітленим провулком, то й боїтесь, щоб не наздоганяв вас. Людина, без того, щоб знала, заважає вам. Так і вирішив виправдатися».

«Що ви? — перебила його дівчина. — Я справді не помічала вас. А я ходжу тільки так, аби час згаяти».

«От, зійшлося двоє безтурботних. Може, ви провадите мене до готелю, бо ї, правду кажучи, не знаю, чи не заблудився я тут, ідучи позад вас, притягуваний вашою магічною силою. Пробачте, я інакше не можу пояснити собі свій вчинок. Або, щоб ви не думали, що хочу нав'язатися вам, що не личить порядній людині, а я б хотів справити на вас таке враження, почекайте мить, поки я не піду перед вас».

«Я й не знала, що ї мужчини можуть боятися ходити вечірніми вулицями».

«І хто б не боявся, коли зачарує їого така гарна дівчина, що навіть не знає, куди йде?»

«Я могла б звернути в котрусь зовсім протилежну вулицю від вашого напрямку або повернутися назад, щоб не тримати вас в своїй магічній силі, як ви кажете, — розговорилася дівчина в їого тоні. — Але бачу, ви в нашому місті гість. Щоб показатися справжньою патріоткою свого міста, я можу запропонувати вам, як людині, що заблукала, свою послугу і вивести вас хоч би на головну вулицю». «Дуже радий буду, — повеселішав він. — Лише не знаю, чим віддячуся вам за таку самопожертву». Разом дійшли аж до готелю, але йому приємно було блукати з дівчиною замовкаючими вулицями і попросив її ще хвилину побути з ним. Як тут довідався, що вона народилася в тому місті, де він тепер працює і живе, нитка розмови легко почала розмотуватися. Дівчина не мала найкращі спогади про своє рідне місто, хоч прожила там тільки дитячі роки. Він, знову, не хотів піддаватися у вигодах його міста. Бачили — розмова ще довго протягнеться, і він запропонував дівчині піти прогулятися по набережній.

Зупинилися на мості. Світла у вікнах навколоїшніх будинків по-одному згасали, аж, нарешті, освітленою залишилася тільки вулиця. Ріка під ними безшумно ліниво текла, але їм обоїм здавалося, що вона стойть, — бо її місяць не рухався, а зірки на одному місці миготіли. Здавалося, між зрегульованими берегами стоять потік чорної розтопленої смоли. Лиш сирий, вологий запах розчиненого у воді ґрунту нагадував велику ріку. Вони так, задивившись під міст, довго мовчали. Він спробував перейти на оповідання найновіших анекdotів. Сміху в дівчини не викликав, але схвальне притякування при любовних жартах, неповні речення і часте пригмукування зраджували прихильність дівчини до нього. Потім вона погодилася і з його

пропозицією піти у винарню поговорити, посмакувати по склянці лимонного соку.

Винарня привітала їх різкими тонами твісту. У напівзакуреному приміщенні посередині, на паркеті, немов у горці кип'яча вода, рухалася в ритмі танцю різnobарвна купа. Всі столи позаставлювані чарками, склянками, пляшками, попільницями. Дим дешевих сигарет спік очі, а гострий запах турецької кави подразнив носові залози. Ледве відшукали місце в кутку. Ритм музики зразу положив їх. Дівчина настільки заслухалася, що не перечила, як він замовляв і для неї чарку шоколадного лікеру. Вона повернулася до музикантів і повністю віддалася пісні, навіть непомітивши, що поволі починає рухати губами, а згодом і сама наспівувати. Першу чарку домовились випити в один раз до дна. Відзначивши, що вони ще не відрекомендувалися іменами одне одному, він зразу замовив дальші.

Винили по другій. Ледь потисли собі обережно руки:

«Андрій».

«Гелена».

І пішли танцювати.

Андрій не розщедрувався багато про себе говорити. Та й дівчина того не вимагала. Вона нетерпляче вичікувала, поки він закінчував речення і перебивала його. Вона мусила з кимось сьогодні виговоритися. Думала зайти до подруги, але принижуватись не наважувалася. В Андрійові вона знайшла людину, якій може все розказати, поділитися своїм горем, порадитися; шукала підтримки. «Сьогоднішній день мені на все життя запам'ятаться, — мовила дівчина. — У мене таке дивне почуття. Відчуваю себе так, мов мене підмінили — невидима сила поставила остроронь моого власного життя по-дивитися на цього збоку. Ніби новими очима дивлюся на світ».

Як вона сьогодні все усвідомила собі, то пригадала,

що батько в дитинстві мало приділяв їй уваги. Він весь час виговорювався на багато роботи, та й додому приходив переважно пізно. Коли переселилися сюди, і вона вже пішла у школу, мати довго скаржилася на нудьгу, їй не хотілося цілими днями висиджували вдома, над кухарськими рецептами і сімейними порадами, вичитувавши їх в популярних часописах. Незважаючи на резолютні чоловікові запереченння, вона поступила на роботу. Гелена не раз вислухувала сварки батьків; мати скаржилася на багато роботи, а батько, який після того це менше допомагав у домашніх роботах, відбивався тим, що він не посылав її на роботу. Пізніше вона бачила, що батьки днями ходять повз себе в квартирі, але слова одне одному не скаже. І мати перестала ховатися і плакала вже їй перед нею. Тоді батько став цікавитися дочкою. Він приносив їй з роботи цукерки, іграшки, різні книги купував і допомагав їй готовувати уроки.

«Мені здається, — здогадується Гелена, — що вони хотіли розводитися. Але жодне з них не хотіло мене лишити другому. Тому, мабуть, батько так виходжував собі мою прихильність».

І так, коли батько почав ходити біля Гелени, матері відідало багато роботи і справа налагодилася. Хоч разом виходили з нею на прогулянки, допомагали готовувати уроки, разом чекали її, коли увесьчери поверталася з уроків гри на роялі. Але у батька це перейшло майже у звичку.

«Я теж полюбила його, — продовжувала розповідати дівчина. — Мати часто докоряла батькові, що відбиває мене від неї, а мені загрожувала не пошити або не купити нове плаття, але потім ми всі сердечно сміялися, і на втихомирення я йшла обох поцілувати».

Коли вона підросла, танцювати її учив батько, а згодом робив її і гарде на молодіжних гуляннях при чаю. Тоді вона пишалася своїм батьком, змушувала перший танець танцювати з нею; коли

поверталися додому, та й не лише тоді, брала його під руку і гордо йшла по вулиці.

«Для мене він був взірцем у всьому. Це був найбільший авторитет для мене. Нікого я так не поважала, як його... Аж сьогодні...», — Гелена покрутила головою, зітхнула і опустила очі вниз.

Андрій поцікавився її сьогоднішнім неприємним випадком з батьком.

«Я закінчує дванадцятий клас, — неохоче пояснювала Гелена. — Мені треба вирішити, що буду робити, куди поступлю після закінчення, і завтра остаточно ми повинні в школі сказати, хто куди наміряється. І з цього приводу в нас була домашня нарада. Скоріше я про це й не говорила вдома, сподівалася, що батьки погодяться з моїм вибором. Та коли я це повідомила, я вважала це вирішеною справою, що піду студіювати музику, — я маю на це всі передумови і, сподіваюсь, мене без будь-яких труднощів приймуть, — батько заперечив. Спочатку я думала, що він жартує. Та ж він мало коли перечив мені. І мати погоджувалась зі мною. Але батько настоював на своєму — за жодну ціну він не дасть своєї згоди. Музиканти для нього — це люди з сумнівною репутацією, і жодна порядна людина не пускається на такий шлях. Я аж розплакалася. Нічого не допомагало. Він, як камінь, навіть вислухати моїх аргументів не хотів. Взялася мати переконувати його — примусив замовкнути. І так вони двоє посварилися, а я пішла тинятися по вулицях міста», — втомлено закінчила Гелена. До кінця цього танцю вони промовчали. Потім сіли на місце її Андрій запропонував випити чарку на добре розв'язання сварки матері з батьком: на материне здоров'я, хай вона візьме верх. Але Гелена знала свого батька. Її ніщо не може розвеселити. Нову чарку Гелена випила зі смаком для заспокоєння, але попросила його пересидіти один танець. Їй спало на думку, що час уже й додому йти. Та як її повернутися, що скаже матері; батько не під-

дався, і як тепер подивитися йому в очі, як піти поцілувати, як завжди вона робить перед тим, коли піти лягти спати. При цій думці дівчина аж здригнулася переляком: батьки почують, що вона пила горілку — чи не вперше в житті, бо батько дозволяв їй випити лише стакан вина і то тільки на сімейних торжествах.

А вона тепер дозволила собі напитися в їх неприсутності хтозна з ким! ..

В танці Андрій пригорнув її цілком до себе і відчув, як все тіло дівчини тремтить. Він жадібно задивився порожнім поглядом в її вже покаламучені, перелякані очі. Довго дивився в них і з насолодою відчував її тіло. Так вони злилися в одне — не було його, не було її, але було одне ціле, яке приемно гріло думку Андрія і заспокоювало ніяковіочу безпорадність дівчини.

В думках Андрій помаленьку уповільнював їх рухи, вони аж зупиняються на місці, тратять ґрунт під ногами і відриваються від паркету. Навколо них ніби й не існує нічого, крім лагідної музики. Двоє піднімаються сходами наверх в їого номер. Сідають на ліжку, одяг зноситься на підлогу. І Андрій більше вже не може мовчати. Він сильно тулить до себе дівчину, губи самі від себе воруваються і солодко шепчуть:

«Люблю тебе ...»

«Я теж ...»

«Ти моя!»

В каламутних очах дівчини останній раз виблискуює іскорка і гасне під стуленими повіками.

І на пекучих повіках, мов на сріблястому екрані, з'являється Андрій. Андрій — єдина людина, яка розуміє її. Лише з ним дівчина може бути щасливою. Її ніхто, крім нього, не розуміє. Він теж любить музику. Чи є ще хтось, хто так любив би музику, як вони двоє? І він їй допоможе. Вона буде вивчати музику, стане хорошим музикантом. Не хоче бути у філармонії, ні в жодному великому

оркестрі, де всі одягнені в чорне, а слухачі позавмирають і слухають. Ні, вона стане баяністкою. Буде грати в кав'яннянському оркестрі. Вона хоче бачити біля себе тільки веселих, усміхнених людей. Вона буде поділятися з ними своєю радістю. Вона стане перед мікрофоном і розтягне баян, заспіває на всю залу. На паркет вийдуть пари і закружатимуться у танці. Вона посміхнеться і підморгне: хлопці задивлятимуться на неї, дівчата будуть до неї ревнувати. Алс безпідставно. Вона не підморгує до жодного з танцюючих, але в куток приміщення. Там сидить її Андрій. Він нещодавно прийшов. На роботу ходить на другу зміну, а тепер прийшов чекати її і милуватися музикою. Вона киває до нього головою, просить потанцовати. І він виходить. Зі своєю партнеркою кружляє тільки поперед неї. Та жінка, що танцює з Андрієм, хвалить Гелену, а він гордо признається, що це його дружина. Вона знає, що Андрій радо потанцював би вальс, але тепер вона не грає його навмисне. Це їх танець. Його заграють колеги аж підкінець, коли вона танцює останній танець сьогоднішнього вечора, а цей належить її з Андрієм.

«Після цього танцю підемо вже», — чує голос Андрія. Вона не знає, котрий він: чи той, що танцює з нею тепер, або вимріаний Андрій із сріблястого пологна скрану вій, вона, властиво, не знає їй хто вона сама — чи ще існує щось поза її мрією. «Аякже», — притакує дівчина. Та ж Андрій цілий вечір чекав на неї.

«Підемо разом...»

Вранці Гелена розкриває важкі пекучі повіки і аж здригається від переляку. Все тут нове, якесь дивне. Біля неї хропить мужчина — Андрій. Близка вично пригадала всю ніч. Істерично кинулася назад, зарила голову в подушки і здригається.

Андрій розбудився від того.

«Геленко, що з тобою? Геленко...» — намагається

заспокоїти дівчину. Та все марно. А йому ніколи панькатається — скоро почнеться нарада, і він не має жодної охоти спізнюватися, щоб звертати на себе увагу начальства.

Після обіду дівчина чекала його на домовленому місці. Андрій майже зовсім підійшов до неї, але зупинився в кількох кrokах, звернув у магазин купити подарунок дружині.

Коли вийшов з магазину, Гелена все ще чекала на тому самому місці. Нервувалася: роздивлялася на всі боки, заглядала часто на годинник. Стала похodжати кілька кроків вперед і назад. Він це трохи постояв, роздивив її з ніг до голови і по-змовницьки майже вголос проказав:

«Гарна собі дівчина...» — і пішов у протилежному напрямі на залізодорожну станцію.

А ВОНА ПІШЛА ГЕТЬ

Про той випадок і сьогодні — після кількох років — з дивним почуттям згадую. В перші дні він піняк не виходив з голови. І пізніше я пригадував його при різних нагодах, часто від нічого робити я навмисне оновлював кожну деталь, інколи він мучив мене, а не раз і принижував мене самого перед собою, змушував признати свою безпорадність. Про той випадок я ще нікому не говорив. Може, дурно роблю. Може порадив би хтось зrozуміти його. Хоч тоді, властиво, нічого не сталося. Скільки таких випадків трапляється з людьми. Навіть зі мною скільки разів подібне траплялося. Та інше забувається. А той, немов абстрагований від усього зайного як чистий зразок, залишається в пам'яті. Може й до смерті не забудеться.

Я міг би розказати його комусь із незнайомих, десь в поїзді, коротаючи час (скільки наговорять люди в поїздах всякого), комусь цілком незнайомому, з яким ніколи в житті не зустрінуся більше. Деколи наважуюсь розказати його якісь дівчині — бо надіюсь, що якраз дівчата могли б мені пояснити його. Зрештою, я можу звіритися з тим і будь-кому з моїх найближчих. Та ж в тому випадку, властиво, нічого особливого немає, за що я мав би соромитися чи приховувати.

Бувало, приверну до себе увагу з наміром вже-вже розповісти все, до подробиць, як пам'ятаю ще й тепер, але зразу охоплює мене дивне почуття, що переходить аж у жах. Це тільки на короткий від-

різок часу. Майже як вибух це буває. Пізніше поволі я заспокоююсь аж до приємного, солодкастого настрою і знову все пригадую від початку. Сам для себе. Я чомусь боюся, що коли б я признався, то він вже не належав би мені, став би буденним, нічим не привабливим, нічого не вартий... І найбільше боюся можливості зовсім забути його. Зі мною траплялося вже таке. Пізніше товариши розказували мої пригоди мені і питали, чи пам'ятаю їх, та я їх не пам'ятаю уже.

Ні! Про цей випадок я нікому не розкажу. Він тільки мій. І ніхто на світі не довідається про нього...

Тоді я блукав по місту. Властиво, я повертаєсь додому. Називаю це блуканням, бо я з вечері майже ніколи не поспішаю. Я люблю роздивляти людей і переглядати вітрини. Вечорами самому нудно сидіти вдома. Ми, холостяки, б'ємося в груди перед одруженими своєю свободою, мовляв, можемо робити що завгодно, ходити куди нам заманеться. Я сам кілька разів уже тими аргументами нахвалився, але згодом мені стає неприємно і довго відчуваю провину. Можу йти, куди заманеться, скажімо, на гуляння. Сам. І це велика воля. Престиж перед одруженими. А задумаюсь над тим: одружені чоловіки без будь-якого зусилля, невимушено забавляються, на танець кличуть їх власні жінки, а мені сидіти в чоловічій компанії, втомлюватися вигадуваними успіхами в дівчат і кішкоюстерегти за партнерками, яких можна б було покликати на паркет і не дістати відкоша. І от така то наша свобода. І тепер. Я міг сидіти собі вдома з дружиною після сітої вечері. Це моя мрія — відпочити вдома укріслі після їжі. Обов'язково в сорочці, лише в старших потертих штанах, в які переодягнуся, як тільки прийду з роботи. Дружина сиділа б у фартуху. Не в халаті. А в фартуху. Я не те щоб недооцінював жінок, був проти еманципації. Ні. Лише тому, що мені жінки більше подобаються в фартухах.

Я вже був біля газетного кіоска. Зупинився. Це в мене теж звичка. Вироблений рефлекс. Газети купую вранці. Головне з-за спорту. Увечері купую лише журнали. А коли їх не купую, то перекинуся кількома словами з кіоскером і йду далі. Ми завжди маємо про що обмінятися кількома словами. Ніколи не турбую його довго, аби не нервувати чи затримувати покупців. Про ніщо серйозне не говоримо. Я боюся заговорюватись на різні теми, що його це не буде цікавити і він в таких випадках ще раз повторить, що мого журналу ще нема, і відвернеться. Обмежувались ми виключно футболом. До середи ми згадували недільній матч, а від середи обмірковували і відгадували результат наближаючоїся зустрічі нашої команди.

Читанням я коротав час відпочинку. До грубих романів не вистачало стійкості тижнями висиджувати за однією книгою. Навіть повістей я не виношу. У школі ніхто не привчав нас читати книжки. Для хорошої оцінки з літератури вистачало знати розповісти зміст, який, зрештою, находитися в підручниках. Читання однієї книжки бодай два рази я вважаю примховою сентиментальних дівчат. Я б знудився до смерті прочитанням два рази і одного абзацу. Я прихильник ілюстрованих журналів. Просто, захоплююсь ними. А кольорові ілюстрації — це для мене ласощі. Правда, перевагу даю спортивним, та їх мистецькі — фільм чи театр можна перетравити. Несимпатичними є журнали сільсько-гospодарські чи промислові. Та ж у них за цілий рік не знайдеться смачного фото. А вже ніяк не можу дивитися на фото із зображенням калік або тортур. Тепер, коли прийду додому, ще багато вільного часу залишається. Коли в радіо нема хорошої музики, то я беру журнали і гортаю в них. Із старших журналів залишилися тільки клаптики. Всі порозрізані. Сам не знаю чому, але мушу з кожного журналу вирізати хоч би одну картину. Їх потім наклеюю, де лише можна. Довго навіть в убиральні

я приколював спортсменів, актриси і манекінки. Тепер я перестав розвішувати їх в убіральні. Тільки недавно покинув. З-за того сусіда. Спочатку я навіть не знаю чому — радувався, коли почали зникати зі стін картини. Я підозрював його, ніби він краде їх і розвішує в себе. Аж недавно з іронією і такою огидною посмішкою каже мені: Сусідо, бачу, ви маєте непоганий смак. З тими картинами. Ви не гнівайтесь, що я вживаю їх на такі низькі сирави, але для мене це насолода. І туалетний папір заощаджується... Дурень! Бовван! Я кожної картинки, мов живої, боюся, а він таке дозволить собі. Кажу — бовдур! В мене вони порозівшувані по всіх кутках. І я досхочу можу надивитися на них. Деколи і розумово вправляюся при тому. Імена я відрізую теж і пишу їх на зворотному боці. Вправляюся так, що вгадую прізвища сформографованих. Котре вже добре пам'ятаю і воно стає мені висуватися з-поміж інших, та ті картинки знімаю і на їх місце приклесую нові.

І її я вперше побачив біля кіоска. Теж журнали купувала. Властиво, не її я побачив, а тільки її руки і хвилю жовтого волосся. Я вітався з кіоскером, а вона ще збирала здачу. Її пальці, мов червоний клюв курчати, видзьобували десятигелерники з рекламної попільниці якоїсь дивної фірми. І ті пальці привернули мою увагу. Вони були такі тендітні і пухкенькі, як у маленької дитини. І нігті мала ще дитячі. Вони мусили бути тоненські-тоненські. І випещені. Налаковані трохи. Гарно обстрижені. Я навіть помітив, що вони в корінцях якраз розцвітають. Коли нігті розвиваються, казала ще бабуся, розцвітає їй людина. Мов зачарований, я впився поглядом в її руки і тільки на мить встиг ще зазріти її гарно розвинену, повну руку і хвилю блонд волосся. Кіоскер, як звичайно, привітався зі мною, готовий перекинутися кількома словами про недільній матч, в якому незаслужено (виною судді) програла наша команда. Та мені

не до нього було тоді. Я нашвидкуруч зграбнув кілька журналів, механічно витягнув з кишені гроши, не зводячи очей із світлого волосся, що відпливало на транспортері тротуару. Кіоскер запримітив це і кинув мені услід якусь репліку. Я добре недочув її, але не перепитував його, боячись затримки і так втратити жовту цятку. Незважаючи на людей, я кинувся наздоганити дівчину. Ще не встигла далеко відійти. Я майже біг за нею, як за дуже близькою знайомою, готовий, може, навіть кинутися на неї і розцілувати.

Всі спини порозступалися. Я опинився за нею. Волосся ледь помітно хвилювалось, руками слабенько розмахувала. Ступала гордо. В мені зразу щось застрило. Я опинився, мов зтікаючий перед височезною стіною, за якою чекає його свобода, але він знає, що стіну йому не здолати, і безсило, з потупою і жалем хляє.

Я навіть налякався трохи. І це зразу здалесь мені дивним. Скільки людей було навколо, а всі байдужі мені. І чому якраз перед тією залякуватися? Почуття певної вини перед дівчиною збільшувалося. Щось спонукало підійти до неї і попросити проbacення. Я навіть якусь хвилину до болю змушував себе вигадати причину і виправдатися. Але нічого путнього не спадало на гадку. Зголом я посміхнувся в думці. Чи не закохався я з першого погляду? Буває ж таке. Побачиш людину і всередині щось злеліє. З моменту люди чують симпатію до себе. Щоб і в мене так? Дурниця. Я ж, до речі, не видів ще її обличчя — тільки здогадувався про його гарні риси. Знову оглянув дівчину. Ноги, ну, ноги нормальні. Я ніколи не можу прийті на смак тому, як дехто вміє захоплюватися ціочкими ногами. І що гарне може бути на ногах? Одного разу я почув таке про ноги: рівні колії — близько станція. Це вульгарний вираз. Поставу дівчина мала штальцну, як казали батьки про таких дівчат. А волосся, що закривало не лише спину, але й по

плечах весело стрибало, справді гарне. Мій погляд приковували руки. Це моя думка, з якою нікому не звіряюсь, але в жінки мали б чоловіки захоплюватися руками. Була колись гарна звичка: поцілувати руку жінці. Тепер хтозна чи оновиться колись. Люди думали, що стали зубцем у величезному колесі суспільства. А щоб зубець цілував інший зубець — цілком природно здається смішним. І недавно бачив я як старший чоловік хотів, з поваги, поцілувати руку жінці, а вона відтягла її і при погляді на мене запалилася. Як це смішно. Я таку звичку не щоб засуджував, а підтримую її.

Наприклад, і тепер. Зробити два-три довші кроки, порівнятися з дівчиною і сказати: Добрий вечір! Цілу руки. Але для нас це чомусь здалося б дивним так підійти до незнайомої дівчини. Відносини між людьми деколи здаються дивними. На зборах молоді пропагується велика рівність, дружба, відвертість між молодими; засуджуємо капіталізм з його взаєминами між людьми. А яка різниця в цьому настала тепер? Та дівчина, напевне, теж є членом молодіжної організації. Може, якраз тепер повертається зі зборів, де з піднесенням твердила про одну сім'ю всієї молоді. А спробуй підійти до неї. Задивиться, мов на божевільного, або її виляяти може. При найлішому, може відбити мене підкressленням своєї чесності, що вона не нав'язує знайомств на вулиці... Та де інде їх знайду. На роботі трудно заводити серйозне знайомство. Чоловік з дружиною в одному підприємстві в нас не дуже вітані, мовляв, може витворитися група, вплив сімейних відносин. Та коли б і було так, то міг би впливати на дружину або вона на мене. І це все. З двох голосів перемагає один. Це треба вважати сімейними відносинами. Але що моя колегиня — спритна дівчина — чоловіків з усього відділення обкрутила навколо пальця: використовує їх для пробивання власних цілей і має вплив на сімейне життя кількох родин, в цьому ніхто не

шукає сімейних відносин. Танці влаштовуються лише в ресторанах. Нав'язування знайомств з дівчатами в ресторанах робиться тільки на один-два вечори. Залишається тільки вулиця, на якій знайомства не нав'язуються.

А що коли вона рада буде, коли до неї підійде хтось. Може, якраз мені навіть зрадіє. І в мене є моменти, коли так хочеться поговорити з кимось, порадитись, довіритись з своїми болями. Вона не мусить іти рівно із зборів. Вона може повернутися із зустрічі з хлопцем, який образив її гідність, посварився, навіть вилаяв і попросив її більше не турбувати його. Вона могла бути закоханою в нього, а він з хлоп'ячої задерикуватості чи просто примхи, аби показатися перед товаришами, що може свободно покинути і таку гарну дівчину, зробив це... Але ні, таку не можна покинути. Її прихильність, не кажучи вже про любов, хлопець повинен вислужувати щодня, щогодини, щохвилини. Хоч це несправедливо. Хоч вона і гарна, але ми всі однакові. Та для неї я міг би багато навіть перетерпіти. Як приємно було б кинути — з гордістю, — що та гарна блондинка, яка ось там іде, це моя дружина. Я й тепер готовий на все з-за неї.

Я й піду і скажу їй усе. Розповім цілу правду як сам перед собою. Чого тут боятися чи навіть соромитися? Зроблю два-три кроки, порівняюся з нею, поздоровкаюсь і почну...

В тім я й призабув, що ми опинилися на кінці вулиці. Дівчина повернулася і понеслася назад. При повороті мені вдалося на коротку мить побачити її спереду. Вона нічим не розчарувала мене, хіба що була ще гарнішою, як я думав. При вечірньому освітленні і за той короткий час я не розгледів добре фарбу її очей. Але до блонд волосся, білявих лиць і ледь помітних золотавих вій та великих бров пасували тільки світлосині очі. І в неї мусили бути світлосині очі.

Коли вона повернулася — значить, не іде з жодних

зборів і не спішить додому, а вийшла погуляти. Проходжується сама. І побачення ні з ким не назначала. Тільки я вже понад чверть години ступаю їй на п'ятиріччя. Неможливо, щоб на побачення з такою красунею хтось наважився запізнювати на чверть години. Коли я підійду до неї, вона обов'язково зрадіє мені і жодним словечком, навіть рухом не дасть мені відчути, що я турбую її.

Ще стільки відважності в мені є, щоб підійти до неї. Хоч в такому, як наше містечко і з такої дрібниці людина може мати зайїві неприємності. Дівчина відкине мене, і вже сьогодні похвалиться комусь, як я приставав до неї, а вона з обуренням позбулася мене. Завтра мене покаже їм, а через тиждень всі дівчата міста будуть кивати головами в мій бік і розносити, що я нав'язувався тій, але вона відкинула мене. Як заговорю до когось, то зразу блузне мені в очі ту блондинку. Буває ж у дівчат така дурна примха — відкидати хлопців. Іс роблять і старші дівчата, які, як кажуть люди, віддавалися б аж слизу ковтають. Пізніше всі жаліють того, як «спорткуючі» після розбалотування виграшів. Дорікають собі, чому не перекреслили ті цифри, які виграють першу ціну та ще й з премією.

І чого б мала мене відкинути якраз вона? Ни, вона не з тих.

Я прискорю ходу, зроблю довші два-три кроки, порівняюся з нею, поздоровкаюсь. Сьогодні ще не скажу їй «цілу руки», але пізніше виключно лиш так буду з нею вітатися. Тепер їй скажу «добрий вечір». Вона спочатку гляне на мене підозріло і відповість: «Добрий вечір». Не буду випитувати, котра година або які фільми сьогодні дають, або чи випадково не зі мною має домовлене побачення. Ни, прямо скажу, що бачу як вона сама проходжується і що я теж тільки сам, але ми можемо спільно провести вечір і щоб вона мене не боялася — тут можна і пожартувати, — бо я ще жодної

дівчини не вкусив, то і їй, сподіваюсь, нічого не зроблю, а просто хочу обмінятися досвідом роботи молодіжної організації. В неї буде теж хороший настрій і спитає, чи я ще не піонер, бо на вигляд не підходжу на спілківця. На те я їй відкажу, що мене, хоч за роками я старший, в організації держать за добру роботу чесним членом. А вона як молодша мусить слухати мене і зайти тепер в кондитерську. Жодних прощань, жодних обмовок не приймаю. Хоч ми вперше так, але ми давно знайомі, бо разом були на святкуванні першотравня. Тут вона обов'язково здивується. Я ще перепитаю, чи вона святкувала Перше травня, чи була на маніфестації. Вона підтверджить, а я їй зразу докажу, що й я був на маніфестації. Це значить, що вже були разом. Вона посміхнеться, а коли вже так, то вона зайде випити каву, але вона своє заплатить — не хоче, аби хтось витрачав на неї гроши.

В кондитерську, думаю, я маю зайти першим, чи її пустити? Гм. Всюди дають жінкам першість, але тут не знаю як бути. В ресторані чоловіки заводять жінок. Але в кондитерську? Потім, хоч зайдемо досередини, але як бути з тістечками. Каву приносить офіціант, але тістечка й морозиво треба самому принести. Ну, ѹ лабіrint може виникнути, в якому не обминути якоїсь дурниці. А їй більше що потрібно буде? Образиться на мене. Може ще ѹ вилає і піде геть. А завтра вже всі дівчата можуть тикати пальцем: дивіться, бовдур неотесаний. Краще вже покликати її у винарню. Там вона обов'язково піде. Так. Піде. Я ще похвалю їй якийсь сік і заманю її на нього. В танці не смію дуже тулитися до неї. Буду напружувати вуха, щоб не прогавив і найслабшого звука. Похвалю її, як гарно танцює і як легко з нею танцювати. Сподіваюся, ніхто не прийде покликати її, коли ми лише будемо сидіти. Перед північчю я покличу її надвір: Вона радо погодиться кинути закурене приміщення

і пройтися на свіжому повітрі під місячним сяйвом. Я заведу її аж за місто. Там зупинимося, довго будемо мовчати, а потім я спробую її поцілувати. Губи в тієї дівчини мусять бути завжди гарячими і солодкими-солодкими. Як би заздрили мені хлопці, коли б бачили це. Вона, зрозуміло, при першому поцілунку обуриться, може, її ляпаса дастъ (знаємо таких), але потім примириться. Радіти буде це. Довго не можу з нею панькатися, бо скоро настане ранок. Коло дівчат її гатунку нічого вовтутитися. На них треба гостро нападати. Піддастъся! Ясно що піддастъся . . .

Тільки два-три кроки пустити довші, щоб порівнятися з нею. І . . . І що? Хіба сказати їй, що на неї гостро треба напасти, і вона піддастъся? Дурниці вже верзуться в голові. Ображаю невинне дівчатко. Які маю підстави для того? Щастя ще, що думки ніхто не чує. Що якби вона почула це? Напевне, до смерті не пробачила б мені цього.

Краще підійти до неї і призватися, що сподобалася мені з першого погляду. Вона сприйме це без здивування і зрозуміє мене. Якийсь час походимо по тротуарі, а потім я запропоную їй ще зайдти до мене і подивитися як живу. В неї її так сьогодні боліла голова, але тепер вже перестала. Її нічого понаглятися. Встигне виспатися. І так влітку вона дуже мало звикла спати. До мене теж недалеко. Кілька метрів звідси. Правда, що піде. Вона щиро здивується, коли я встиг назбирати таку колекцію картин. Довго буде роздивлятися їх. Але я запропоную їй всі ті картинки за єдину. Її буде жаль, що я так легковажно здався б стільки краси, але коли скажу, що та єдина має бути її фотографія, вона не буде погоджуватися зі мною. Коли довше засидиться, я запропоную їй щось перекусити. Вона буде відмовлятися, але я вийму з шафи масло — на верху ще хрестик, зроблений дерев'яною ложкою, масло прикрите лопуховим листом. Вона здивується, але я поясню, що це мати так завжди посилає

мені масло. Маю ще трохи білого хліба. Запропоную їй каву або їй чай ії зроблю. Ми так до пізньої ночі будемо говорити про різні справи. Може, і запропонувати їй вийти за мене заміж. Вона, зрозуміло, почевроніє і нічого не скаже, але для мене це буде ясним доказом її згоди. Ми могли б навіть домовитися про весілля. Але це було б дуже багато на один день. Нам треба ще спізнати себе, чи зійдемося характерами, щоб пізніше вона не нарікала на мене і сама на себе за таку поспішність. Вона мені буде подобатися будь-якою, лиши би я підходив їй. Та чому б не підходив?

Ми будемо відчуватися своїми вже і тоді я попрошу дозволу перейти на «ти» і поцілуватися.

Яке задоволення може бути пригорнути до себе ії і погладити те приємне волосся, що хвилями спадає долі спиною. Здається, вона має в ньому шпильку. Я, думаю, зазрів в її волоссі шпильку. На котрому боці? Її, мабуть, і ззаду побачу... Але де дівчина загубилася? Ось там, ні це не вона...

ЯРУГИ

Автобус наближався до рідних полів, Михайло підвівся з сидіння і пішов наперед. Нетерпляче чекав, щоб автобус вийшов на грунок, звідки розкриється панорама їх села.

У вузькій долині тут-там з-поміж лозиння і верб виблискуює річка. На лівому боці на бережку білє церква, а близько неї будинок школи. Старої школи з тріскучим вогнем взимку, лавами з десятками вирізьблених ініціалів (на котрійсь з них має бути і його прізвище). У садах обабіч дороги купами розкидані хати. Поля не лежать широкими рівними ланами, а мов звисають з дрючків різnobарвні килими, які хвилює вітер — місцями здуваються, місцями заломлюються. Навколо село обведене зеленим вінком лісів. Все таке знайоме, все гріє приємними спогадами. Скільки разів за той час Михайло мріяв про рідне село. Що ж там у місті. Лягаєш, встаєш між мурами. Не знаєш: чи літо, чи зима — завжди однаково: сірі мури. А тут кожний день приносить зміни, природа щодня наряджається перед тобою і завжди приманює молодицею.

Батько стояв на містку і посміхнувся до нього, а мати, сперта на брамці, пильно роздивляла сина. Він зразу, тільки поклав чемодани, розцілував матір, потім вітця.

У кухні мати кинулась приготувати щось перекусити, а батько рішучими рухами господаря дому витягнув з кredенця пляшку горілки. «На твоє здоров'я, що ти щасливо закінчив школу», — підняв батько чарку.

Мати вже трохи врівноважилася і заспокоїлася. Присіла до нього. Вона задивилася, як син жадібно істя, і згодом запитала:

«Як довго будеш дома?»

«Як, як довго? Постійно», — посміхнувся Михайло.

«Мати звідається, коли підеш на роботу», — пояснює батько, наливаючи другу чарку.

«Завтра-післязавтра».

«То так скоро від'їдеш?»

«Чого б відходив. Тут в селі залишусь працювати».

«В селі?» — здивувався батько.

«В нашій артілі», — все ще посміхається Михайло.

«Ти хіба не закінчив школу?» — турбується мати.

«Що ви, мамо. На відмінно закінчив. І працювати буду по своїй спеціальності — зоотехніком в нашій артілі».

Батько, не приховуючи свого невдоволення, нервово підвівся і гrimнув:

«Ти хіба здурув там! Та чи я для того цілий свій вік мозолі набивав, од власного рота віднімав, все в тебе вкладав! Який мені розумний. Зоотехніком! Коровам хвости буде крутити».

Михайло не сподівався такого привітання. Він думав приємно здивувати батьків. Залишивши вдома працювати — приємніше буде родичам і на старість буде кому обійти їх. Все хотів пояснити батькові, але з ним лиш двері рипнули. Мати замовчала. І він кворо підвівся і вийшов надвір, потім з опущеною головою подався в сад.

Він біля кожного дерева зупинявся, оглядав стовбури, гілки, відгадував врожай. На всьому було видно, що людська рука мало доторкається молодого саду. Восени все мусить обкопати, почистити від рака стовбури, пообрізувати мергве гілля. У кутку саду росте ним посаджений волоський горіх. Лише він пишається на весь сад своєю стрункістю і кошатистю листя. Михайло пригадує, як мати в листах не забувала згадати про цей горіх.

Вона часто випитувала, як має обходити молоде деревце, чи може поливати його миловинням, бо люди казали, що від миловиння деревця краще ростуть.

Михайліві мимоволі спадає на думку неприємний спогад з дитинства. Він раптом біжить на кінець саду до потічка. Вода в ньому бистра і чистенька. Біля коріння верб плавають в'юни й яльці. Хоче пригадати хлоп'ячі пустощі на річці, як дітвора плюскалася тут, ловили рибу, але не може. Той спогад повертає його назад до горіха. Колись тут стояла стара груша. Тоді він грався під нею із своєю старшою сестрою. Вони порпалися в глині, гралися в коника, коли щось страшенні засвистіло, завило і роздався сильний вибух. На ріннях піднявся стовбур глини і каміння. Ним тоді кинуло на землю. Як сьогодні, чує останній зойк сестри. Мати вмлівала над дитиною, галасувала, лаялася на весь світ. Між йойками і задушливим плачем мати скаржилася, що втратила єдину надію і потіху власного життя; скаржилася, хто додогуде її на старості літ. І тоді Михайло поклявся ніколи не залишити родичів. Тепер він закінчив вищу школу — міг і в місті залишитися або вибрати десь краче місце, та він пам'ятав про свою обіцянку і повернувся додому. А тут, ось як його вітають, як йому радіють. Ні, він так і залишиться вдома. Батькова мовчазна невдоволеність почала розпліватися зразу наступного дня. До них прийшли голова артілі з секретарем національного комітету і, як тільки привіталися, похвалили його:

«Ей, Степане, дай боже кожному таку дитину, — мовив голова артілі. — Змалку на ньому було видно, що то буде розумний хлопець. А таких мало тепер, як він. Добре, хлопе, чи як мені тебе звати: товаришем зоотехніком, чи просто Михайлом...»

«Михайлом зовіть, як і до того», — перебив його Михайло.

«Кажу, — продовжує голова, — добре, хлопе, не забуваєш про своїх людей. Не заганьбив ти нас. І сам за нас, мабуть, не посомився. Я знаю, як воно світ крутиться. Товариші у школі могли і посміхнутися, що йдеш у село».

«Якби лиши товариші, — втрутівся в розмову секретар. — Коби лиши те! Не можеш сказати, чи їй якась з пофарбованими губами не залишилася плакати в місті».

«Що ви...» — ніяковіє Михайло перед родичами. «То не біда, — гордо каже голова. — Коли дівчина любить, то їй у пекло піде за тобою. Вона прийде, не бійся. А жити є де тут її».

Коли пішла мова про роботу, платню й інші умови, батько витягнув пляшку з горілкою. Михайло зразу зрозумів — від батька це не тільки ввічливість до гостей, але він поволі згоджується з рішенням сина.

«Могорич на твоє привітання, — перший підняв чарку голова. — Щоб нам так велося, як лише самі бажаємо собі! — Коли випив, відламав кусник хліба, тицьнув ним у сіль, закусив і продовжував: — Не бійся, хлопе. Ми покажемо не лише округу, але й країві, хто ми такі! Чорнянчани більше не будуть нам соломки попід ніс тягати. Корови мусимо мати, як точанки, — виберемо найкращу породу. Поросята будемо державі продавати, що лиш одне на автомашину вміститься, — розв'язався язик голові артілі після наступних чарок. — А яйцями діти будуть обмітуватися. І кошару маємо. Таку вовну виведемо, що цілий край лиш з наших овець светри буде носити».

«Постараємося, щоб усе було якнайкраще, — сказав Михайло. — Що буде в наших силах, те і зробимо».

«Я маю такий план, — довірено признається голова. — До кінця року ми мусимо пересвіснити чорнянчан. А потім зробимо таке гуляння! Музикантів аж із краю приведемо. Дві капели нам будуть

грати: одна для вас, молодих, а друга — для старших. Щоб чорнянчани чули нас і полопали од заздроїців».

Не менше обрадувався Михайлові і директор місцевої школи. Він, весь захеканий, спіtnілий, спіймав його на артільному дворі.

«А, вітай, вітай, — кинувся до нього директор. — По всьому селі шукаю тебе. Мені зразу вчора донесли про твій приїзд. Від ранку бігаю по твоїх слідах, аж нарешті впіймав. Нам з тобою потрібно поговорити, зйтися порадитися».

Він прийнявся відпроводити Михайла на обід і по дорозі «побалакати». Михайла й до слова не допустив, такий говіркій.

«Розумієш, суцільна некультурність, — такою скромовоюю говорив директор, що Михайло в думках засумнівався, чи директор зміг би так швидко читати написане. — Кажу, суцільна некультурність... А-а-а, цілую руки, паніко, — кинув директор молодії жінці, що поралася надворі. — Андрія все ще нема дома? Увечері зайду обов'язково, треба використати його неприсутність. Не будете марніти без мужа. — Він майже розреготався, а згодом звернувся до Михайла: — Файна молодиця. Мужа тепер не має дома — увечері можна б було закрастися до неї... Це такі чоловічі справи. Ale хочу поговорити з тобою про суспільні. Треба піднімати народ, ліквідувати некультурність в рамках соціалістичної революції. Дивуюсь тобі, що тебе притягло сюди. Ну, раз ти прийшов, то для мене краще. Не буду сам. По вечері можеш зайти на карти — культурно проведемо вільний час. І гостре знайдеться. Я куплю автомашину. Вже міг мати її, але недавно купив шкіряне пальто й інші речі. Ale скоро буде й автомашина. Зможемо разом ходити на гульні... Що мені від тебе потрібно: у школі ти міг би мені допомогти розучувати танці (програми треба ставити на різні свята, і люди самі вимагають), можеш вести червоний

хрест — піп це робить, але з політичних міркувань я передам тобі; ти б демонстрував і фільми — я вечорами хочу відпочити або, знаєш, десь зайти, а це зв'язує мою свободу... Добрий день! — відказує малому хлопцеві на привітання і питає його: — Чому вчора отець бив матір? Не бив? Але я чув, як вона плакала. І не плакала? Ей, брешеш, шибенику! Я чув, як отець кричав на матір. І не кричав, кажеш. То добре. — І знов до Михайла: — Знаєш, чий він? Я кілька разів постоїв з його матір'ю під плогом. Нічого поганого. Людина урізноманітнює життя, як може, щоб не вмерти од нудьги. Старого має страшенно ревнивого — це теж доказ некультурності. Свариться з нею. Але я про все довідаюсь. Бачиш, культурно зайдеш коло дитини, а воно все скаже. Та хай собі роблять, що хочуть. Яке мені діло до них. Для мене головне, що вона файні і що не втікає від мене. А мужчині що більше треба? Переступити її дорогу — і все. Знаєш, брате, схопити її за ті зади...! Поезія!»

Директор своїми розмовами настільки змучив Михайла, що тої після обіду не знаходив собі місця. І так вирішив піти оглянути кошару. Але кошара була порожньою, а вівчарська будка закрита. Михайло пустився в ліс на паши. Вже здалеку до нього донеслося дзеленськання дзвінків. Вівчар — старий дід Павло то вигравав на сопілці, то мугикав якісь старі мелодії.

Вівчар любив говорити про овець, але мало допускав когось, щоб радиці йому. Він на всій околиці не знає країшого вівчара від себе. Він з такого роду: вже дід-прадід вівчарили. Але як Михайло переконав вівчара, що розуміється не лише на іншій худобі, але й на вівцях, дід з повагою почав з ним говорити.

«Знаєш, хлонче, вже мій прадід був славним вівчарем. І дідо та отець теж вівчарили. Було від кого розуму набратися. Вівця — то найрозумніша худобина з тварин. Недарма і Христа малювали

з вівцями. Благенське таке створіння, як дитина. Треба багато жинтиці випити, щоб зрозуміти його. Вони і людську мову розуміють. Скільки я наговорюся з ними, а вони розуміють мене... Бобі! — крикнув дід здоровим голосом на собаку, який гасав за вівцями. — Не чіпай її! Чорна! Бирь-бирь, Шута! Іди назад, не лізь там, а то ще якась мара може схватити... Люблю я їх. Знаєш, хлопче, кожний вівчар любить своє діло, але так, як я, то не любили й мої предки. Бо й як було. Панських овець випасали, щоб пани ще сильніше могли над нами знущатися. Хто єсть овечий сир, той і силу має. А пани їли його, то й міць мали. Не раз і мені довелося випробувати на власному тілі панську ласку. А тепер... Ходжу я коло них, як коло своїх. І що більше мені треба? Їсти маю, одягатися теж є в що. Корунку якусь дадуть на тютюн. І що ще старому треба? А минулій раз навіть більше, як звичайно, дали. Кажуть, якісь премії. А ще голова говорить, що на зиму десь на курорт мене пішле. Хочуть з мене пана зробити. Та я ним не буду. Наїлися вони мені кістя. Не сили би ся нам. Скільки людської трапези на них пішло. Роскошували, коли виділи, що люди вже не можуть перенести той глум над собою, то вигадували війни. А війна — то теж панське гунцутство. Ось, видиш, і тут маємо цвінттар, ще з першої світової війни. А думаєш, що лежить там якийсь пан? Та де там, все біднота. За їхні роскоші поклали люди голови... Або й твій дідо. Ти не пам'ятаєш його. Та де би ти пам'ятаєш. Я ще пам'ятаю його добре. Хлоп був, як гора. А силу яку мав! Як зайшов колись на кошару, то мізинним пальцем брав найтовстішого барана за ріг і, мов перо, піднімав аж над голову. І як пішов зі світу. Отут недалеко ще ватри залишилися, де він вугілля палив. Я любив з ним погутонити. На панів робив, але і проклинав їх. А тоді виклав таку мілю, як гора. Каже, хай задавляться тим вугіллям. Десь на третій день міля

ялася горіти. Я був при тому. Він, як віл, волочив глину, засипав діри. А вранці другого дня вже пішла поголоска, що запав у мілю — і не було порятунку хлопові. Таке то було життя... Та ти, говориш, золо- чи зоотехніком тут будеш. То добре, хлопче. Бачу, ти розумієшся на вівцях. Я ще постарому знаю. Але світ міняється. Тепер і книжки пишуть про овець. А я вже старий, то колись і мені щось почитаєш. Бо більше людей — більше і знають. Якусь добру пораду візьмемо і з книжок».

В неділю — неповні три тижні як працює зоотехніком — він прокинувся майже перед обідом, бо аж над ранком ішов спати. Як тільки одягнувся, побіг в артільний корівник. Додому встиг ще на обід веселій. Худоба виздоровлює. По обіді вирішив пройтися в ліс. Пішов через сад, перескочив річку, а на Грядах подивився на село. Потім яругами вийшов цілком під ліс. Ішов поволі. З голови ніяк не виходила пригода з Терницянею. Її всі в селі так називають. Мало хто вже їй пам'ятає її справжнє прізвище. Терницяня скоро овдовіла. А на молоду вдовицю багато чого наговорять злі язики в селі. Так і з нею, мабуть, було. Спочатку прозвали її босоркою, потім ворожилою. Марно сварилася з людьми — нема правди. Та її помирилася, бо згодом потай почали приходити люди за порадами: за кого краще видати дочку, що робити з коровою як не дойтися, а з тим приносили їй нагороди.Хоч Терницяня її не мала власних дітей, після смерті старої повитухи до родів почали кликати її. І так стала її «сільською бабою». Всім була потрібна в селі, але її усі, де лише мали змогу, пожартували з неї. Одного разу хтось сказав, що бачив її летіти понад село на терниці. Ця новина скоро рознеслась по селі, і всі тому повірили. Не вперше вона таке втяла. Скільки разів жабою відбирала молоко від людських корів, скільки разів її, у вигляді жаби, товкли люди попід пороги стаєнь. Бачили її і ви-

сохлою шкапою бігати коло цвінтари і по потоці. Та всі ті чуда вона творила на землі. Але тепер вже в повітрі літає та ще на терниці — це щось нове. І так пришили їй прізвисько «Терницяня». До сьогодні ніхто інакше її і не кличе. Але часи міняються. Як люди почали до лікарів ходити, а захворілу худобину різати, то її Терницяні нема заробітку. І вона змінила свою професію — гонить самогон, а останнім часом, подейкують, в якусь секту вписалася і читає дивні книги — це наїсна правда, як інакше пояснити, що вже десь сім неділь не була на службі божій.

Михайла вона з першої години не полюбила. Що соплявий хлопчисько може розумітися на худобі. Ану, хай би від гада одробив! І між людьми оговорює його: Тої лапідух вас виведе на пісі тридцяток... А минулий раз аж до такого вдалася. Ще щастя, що діти виказали на неї. Так змучити худобу! І Михайло уявляє, як корови корчаться, лягають на поміст, форкають, точать слину. Він не знав дати їм ради. Що могло статися? Від чого корови захворіли? Чи не з'єли щось? Голова артілі бачив його розгубленість, але вірив у нього, не скаржився і не лаявся, ще перепрошував, благав; боязко порадив покликати окружного зоотехніка. Тільки директор посміявся над ним. І тоді відзначився. Але добре, що так зробив. Михайло ладен подикувати йому за ту насмішку: Ідіть до Терницяні, — іронічно радив директор. — Тут з нас ніхто не допоможе... І це допомогло: діти, які зацікавлено пленталися навколо корів, зразу підхопили слова директора. Ідіть за ними, бо сьогодні вони були з худобою... Я бачив, як тітка Терницяні нагнали корови під Кичерою до мінеральної солі, тої, що трактористи її вивезли там, — каже один з хлопців, а другий додав: І папір'я з мішків давали коровам... Справді, — блиснуло Михайлова в голові, — це цілком їмовірно. Поки привели Терницяню, щоб призналася, Михайло вже мав

приготовані ін'єкції. Терницяня крутила-вертіла, але призналася. На щастя, вдалося зберегти всі корови, а тим і авторитет Михайла в очах селян піднявся.

Зразу під лісом в молодих берізках побачив підберезники. Йому жаль було залишати їх, але її брати не було куди. Шкода, що не взяв кошик з собою. Скільки разів він туди пройшов! Ще її сьогодні пам'ятає, де гніздами ростуть білі гриби, підсосинчики, грузді, рижики, масляки. Потім спустився корчами в яругу, в якій поміж оброслими мохом валунами стрибав потічок. Михайло простягнувся на камінно і съорбнув крижаної води. Вода тут така, що зуби затерпають од неї. З яруги ліворуч вибрався на галевину. Під отим кошлатим буком діти хovalися від негоди, а коли вже її небо лускалося блискавками, втікали з-під дерев і зщувалися попід худобу на поляні. Кожне дерево, кожен ялівець, кожна стежка, дорога, поляна — все тут відоме Михайлова, все проїдене босими в садах ногами пастуха. По дорозі до студника натрапив на велике гніздо білих грибів. Кишени мав уже цілком набиті і в рукавах піс кілька грибів. Зняв з себе сорочку, позав'язував рукави і почав складати до них шапочки грибів, а корінці просто розкидав попід буки — це звичка з дитинства, ніби з тих корінців на наступний день ще більше грибів нарости.

До студника вела проторована стежка. Здалеку доносився запах яєць. Не кожний любив цю воду. Але пастухи ніколи не обходили її. Нічого їй тепер тут не змінилося. Студник вичищений, відтік обліплений тонкими листочками, ніби з білків яєць. Михайло став на коліна на широкій брилі і задивився у воду. На дзеркальній поверхні води відбилася його голова. Він задивився і замислився. Він любив задивлятися у воду цього студника. Тоді він був ще хлопцем з розкуювдженим волоссям, бистрими очима, а тепер став серйозним,

повнолітнім парубком, зоотехніком. Помаленьку схиляється у воду, витягує губи, мов цілуючись, і ковтає воду. Сідає на зеленому прохолодному моріжку, іще раз напився і встає. До студника йде дівчина. Ні, це тільки так йому здається. Як колись. Чого всього пастухи не побачили в лісі! Скільки разів і йому здалося, що бачить вовка, лисицю чи що інше, а насправді це були лише коріння, вивернуті дерева, каміння... Він ще раз задивляється в тому напрямі, звідки йшла дівчина: висока, коротко підстрижене блонд волосся, лише в плавках. Що б тут робила напівгола дівчина? Але та вже помітила його, на мить зупинилася, глянула на нього і рушила вперед. Лісова красуня, мавка, — спало йому на думку.

«Добрий день», — привіталася дівчина.

Михайло мовчить, від нього ніби хто мову відібрав, язиком і не поворухне.

Дівчина помічає його розгубленість і відрекомендовується:

«Я вас знаю. Ви, мабуть, мене ще не бачили. Ви зоотехнік. А я медсестра, працюю у вашому селі. Ще тільки недавно я тут прийшла. — Михайло все ще мовчить. Дівчина глянула на себе і ледь помітно засоромилася. — Вам, мабуть, дивно, чому я така роздягнута».

Михайло, ї сам не знаючи чому, притакнув головою.
«Ми тут з подругою, — почала виправдовуватися дівчина. — Я люблю ходити по лісі. Ми вийшли по гриби і скористалися гарною погодою на загоряння. А так роздягнутися ще не насмілююся на людях. В селі старі жінки, може, і засуджували б мене. Це нічого дивного. І моя мама такі. Трудно їм звикнути. Тут, сподівалася, ніхто не побачить. Але, видно, ніде перед людьми не заховатися. Та ви не засуджуєте мене, правда?»

«Що ви!» — нарешті промовив Михайло несвоїм голосом

Дівчина набрала у пляшку води, відпила трохи і сказала:

«Можете прийти до нас, ми з подругою тут близько сидимо».

З дівчатами Михайло залишився до пізнього по-лудня. Медична сестра звалася Марією, а її подруга — це Михайлова двоюрідна сестра. В село поверталися разом. Михайло тільки забіг віднести гриби додому і вимінити сорочку. Марія чекала його на вулиці.

«Та перекусь щось», — просила мати, коли Михайло спішив іти гость.

«Мамо, мушу ще подивитися на артільний двір», — відбився Михайло і кинувся надвір.

Мати вийшла за ним. Як побачила медичну сестру, застрияла на місці від несподіванки, а потім посміхнулася і замімрила під носом:

«Тепер тебе і колами звідси не виженуть. Шкода було давати гроші на школу, скаже батько...»

БОРОЗНА

«Прийняли нас», — з прихованою радістю повідомив дружині Іван Дубняк, як тільки переступив поріг кухні.

«Ну, тепер стане тобі душа на міру, — відказала дружина і продовжувала далі замислено. — Мало тобі дісталося од них».

Жінка була б ще, мабуть, довго говорила, але Іван у креденці вишукав сірники, прикурив і вийшов без слова.

Іван Дубняк, в задумі важко ступаючи з ноги на ногу, пішов через сад, за хатою попрямував горі беріжком до капусниць на Гірці. Він і сам не знов би пояснити, чому ходить на те місце під сливи, коли задумується над чимось або зробить чи готується зробити важливий крок у житті.

Кожного разу спіймає себе, що ходить сюди підсвідомо, як тільки обігребється об стару сливу. Під ті сливи він ще хлопщем у першу світову війну бігав: голод володів краєм, батьки з слізами на очах відбивали од себе голодних дітей, але поради не було — восени можна загнати голод плодами, і тут малий Іванко щодня висиджував під сливами, аж поки опухлого, без тями не знесли його додому. Під цими сливами провів і незабутню ніч, коли з Бельгії дістали повідомлення про батькову смерть; з тими сливами прощався, як ішов роботу шукати аж в Німеччину, тут повертається із жнів з дільнян і мріяв про широкі лани високої пшениці на їхньому хотарі; попід ті сливи ходив під час війни до партизанів у ліс: носив їм харчі і останні вісті; тут виглядав надходячий фронт і визволення. Перший раз, коли підписався в артіль, Іван Дубняк

теж вийшов на Гірку. Але це було так давно-давно. Скільки води потекло в річці, скільки разів зацвіли черешні. Все це залишилося десь позаду, затяглося туманом. Бо між тим колишнім і теперішнім в житті Івана Дубняка межою лягли два неповоротні роки. Невинно і нізащо загублені два роки — яка це довга пора для однієї людини.

Іван Дубняк не хоче того згадувати, намагається загнати настирливі думки. Починає будувати в уяві нове життя, яке повинно початися після сьогоднішнього дня. Але приємне і неприємне минуле не дає себе загнati, забути — воно, ніби фундамент, бракує в Іванових мріях, стає ґрунтом, який треба збагнути, щоб нова будова не потріскалася на ньому. І так він віддається настирливим уявам, які без болю, майже незалежно од його волі картинаами пробігають десь далеко від нього — аж ген в глибині темного неба між стальними зірками, а Іван є лише незainteresованим глядачем.

...Усе село зійшлося тоді в корчмі на зборах. Прийшли і студенти, і робітники з цілої республіки — національний комітет за всіма порозсилав запрошення. Сільський бубнар кілька днів перед тим скликував і вранці, і увечері всіх до громади. В корчмі набито люду, а попереду: стіл президії. Сиділо там кілька місцевих представників і один парібчак з сусіднього села — працівник округу.

Він був і головним промовцем. Слово «артіль» недавно — лише кілька тижнів — поповнило місцевий словник. Тепер всі були цікаві, що то за реформа їхнього віком непорушного життя бідняцького. Але їхні надійні сподівання вщерь розбив працівник округу.

«Товаришки, товариші!» — почав він. Спочатку повідомив, що їхні збори є вирішальними і будуть записані золотими літерами в історію, бо на них засновується єдина сільськогосподарська артіль.

І далі повів — в селі ще жоден агітатор стільки не наобіцявся; своєю запальною розповіддю про надходяче скоре майбутнє персплюнув усіх тутешніх казкарів. Виходило: чого лише не забагнула б людська душа — все буде, лиш артіль заснують в селі. В кінці переможно усміхнувся, мов справжній володар тих володінь, які накреслив у своїй промові, і ніби на привітання селян у цьому раї, весь почевонілій, звітяжно гукнув: «Хай живе артіль — єдина запорука багатого добробуту села!»

Після такої витрати енергії зморено сів на стілець і прикурив. Але раптом щось блиснуло йому в голові. Поспішно витер спінілу руку об сукно на столі і, посміхаючись, вийшов перед президією. Почав вітально тиснути руки тим, які розписалися на аркуші, заздалегідь підготованому, — першим членам артілі. При тому відчув гомін в залі і ззаду хтось тиснув його. Розтягуючи великі уста в посмішці і виблискуючи золотим зубом, жартома відштовхнувся словами:

«Товариші, не всі зразу. По-одному, по-одному, місця для всіх на папері знайдеться». — Але яке здивування чекало його, коли обернувся і перед собою побачив кілька підлітків-студентів, що виділилися з гурту і йшли розписатися, як їм було наказано в школі. Та їй вони, як з люттю відмітив представник з округу, без слану, без запалу, без гасел товкмачилися. Їм байдуже. Не вперше розписуються так, за наказом дирекції: вони і з релігії так виписувалися, і в усікі організації вже встигли своїм підписом вступити, а зобов'язань чи проголошень різних скільки понапідписували.

А що за студентами ніхто інший не йшов розписатися, це так приголомшило парібчака, що він і слова не міг дістати з своїх повних, мов дзвін, грудей. На якусь мить усі замовкли. Студенти, як після причастя в церкві, поставали на свої місця і теж мовчали та дратували і без того сердитого представника округу.

Ситуацію взявся виручати Гриб, що за столом президії сидів. Сам почував себе неабияк. Давно вже не приходилося сидіти отак за столом поперед усіх. А тепер знову засідатиму, — тішився в думках. Потай сподіався стати головою артілі. Він уже звик до функцій. В кількох партіях був, яких організацій і спілок квитки не лежать в нього старанно відкладені в ладі у передній кімнаті! А останнім часом жодної функції не давали. Аж тут прийшов на своє. І не погана, здається, ця організація — багато треба буде давати, ділити між людьми з неї, то й самому припаде.

В напливі таких думок Гриб хотів чесно заслужити собі функцію, і тому намагався показатись перед представником з округу. Він підвівся, кілька разів обвів поглядом присутніх, пальцями побарабанив по столу і почав:

«Добрі люди, товаришки, товариші... гм... Гм... товаришки, товариші і добрі люди! Гм... ну... гм... що ж тут, чесна громадо! Треба підписатися усім, як ми тут є. — Але Гриб аж на стільки не розгубився, щоб не помітити іронічні, уїдливі усмішки на обличчях селян. Коли ніхто на його заклик і не ворухнувся, з останньою надією, як тонучий хапається й соломинки, звернувся: — Пан директор...»

Директор місцевої школи спохватився, мов уві сні, розглянувся навколо і подався вперед. Заохочений і підбадьорений Гриб далі наступав:

«Пані міліціонери...»

І ті пішли до столу. А за ними й листоноша десь з кутка почав пробиватися, як побачив, що його клас підписується, бо й він теж рахується до місцевої інтелігенції — не залишиться сам осторонь. Гриб сів — чи не сподіваючись дальншого успіху або вважаючи виконаною свою місію, — п'ять нових членів для нього вистачить, щоб стати головою артілі.

Іван Дубняк не чекав, що збори відкриють йому

Америку. Про артіль він уже багато чув, з радянськими партизанами любив погомоніти про життя в колгоспах. І промова представника округу йому після трохи не сподобалася. Він чекав, що прийде якась тямуща людина, поговорить з ними розумно: що і як робити. А той наобіцяв гори-доли, і тепер, напевно, лише чекає, як найскоріше п'яти показати. Тому Іван вагався, чи підписатись. Артіль, за його уявами, повинна відкрити дорогу до справжнього життя селянина. Там він, Іван Дубняк, повинен був зробити перший крок, ступити на той шлях. Він на тих зборах своїм підписом мав покласти край всьому старому. А все вийшло так дурно. Та свого попереднього переконання Іван Дубняк не міг приборкати, вгамувати. Він витягнувся, зрушив з місця і твердим кроком пішов до столу. Незgrabно взяв ручку і помаленьку вивів своє прізвище, намагаючись не збочити з лінійки.

Парічак напоготів тицьнув йому свою дебелу руку, і Іван, мов зі злості, стиснув її.

В той час обізвалася котрась з жінок:

«Пан-товариш, наговорили ви нам стільки, наобіцяли, що її повірити трудно. Але ми знаємо свою, таку селянську правду: бідний чоловік як не заробить, то її паїбіг йому не дастъ».

«Кумо, — озивається до неї з другого кінця корчми, — як вступите в ту артіль, то, як виходить з того, що нам тут пан-товариш говорили, лем десь в лозинні коло мочила горі пулком будете лежати, до рота нечені голубки будуть самі падати».

«Були тут всякі агітатори — після війни один прийшов: наговорив нам, як от ви тепер, наобіцяв, але потім холем хлопім, що підписалися йому, ногавиці пороздавав».

«І вони принесуть. Котелки на страву, фуфайки, може, її великі чижми, щоб було до чого зерно красти; отакі, аби корсець до них вмістився».

Парічак довше не міг вдержатися. Вискочив,

існовов би його оса вкусила. Це вже не бабські фіглі. Це відкритий наклеп на державу, це вплив «Вільної Європи», це — голос реакції. Де зникла та нереможна усмішка — все обличчя насутилося, посерйознішало. Коли з людьми не можна по-доброму, то він їм пояснить, що і як. Всіх куркулів (мав на увазі місцевих, хоч який там в тих горах куркуль знайдеться: суцільна біда віками панувала тут) вивезуть з села, реакціонерів — позакривають, жодної пенсії, жодної підтримки нікому, все заборонять. Вони знають, як з ким треба закружляти, щоб аж шкіра тріскала.

Іван Дубняк не витримав. Він не міг перенести такої образи, такого зневажання людей. Йому хотілося кричати, протестувати, прибити того смолового хлопчика. Жили набубнявіли, кров вдарила в лицє, в роті засохло. Вся його істота збурилася. Але він ні слова не сказав. Ліше вийшов, щоб не слухати таку хулу. Натура в нього: радніше заткати вуха, але проти панів не говорити нічого злого. Це не лише його, але усіх його предків так примушували віками мовчати. Й Іван кориться своїй натурі. Словами не виговориться, але ділом покаже себе.

Другого дня довідався, що ще пару вдовиць, кілька старих і хто хотів будуватися, підписались. Артіль в їхньому селі була заснована — голова, за порадою представника округу, Гриб. Іванові така робота не подебалася. Він цілий день ходив у задумі, увечері вийшов під оці сливи і міркував до пізньої ночі. Склав свій план роботи. І другого дня пішов з ним до Гриба порадитися: особистою агітацією треба придбати таких членів, щоб робити могли, порадитися із спеціалістами, що із землями ребити, як їх тепер злучити, який реманент і машини купити...

Гриб не дослухав, перебив на півслові, мовляв, з округу заснували артіль, хай і порядок наводять, що їм тут голови морочити собі з такими речами.

А з округу прийдуть, бо не можуть покинути на хвалабогу таку численну організацію.

На Дубнякові пояснення, що це не організація лише така собі, а що це трудова артіль, якій директор школи, міліціонери, студенти чи старі баби мала корисьть, Гриб, мов дяк молитовник, витягнув з нагрудної кишені новенький червоний календарик з цукім олівчиком і пораїв не вередити йому, не ребелувати, аби не попасті в книжечку.

Тоді Іван Дубняк не надавав жодної ваги червоно-му календарнику. Але він дорого коштував його. Попав все-таки в нього, а відповісти прийшлось за все, що в ньому було виведено незgrabними за-карлючками. Календарик цей став єдиним прав-дивим і непереможним свідком у судовій справі Івана Дубняка.

«Признайся, ти навмисне вступив у артіль, щоб її зсередини розбивати!» — кричав на нього моложавий, похуділий в лицах слідчий в попередньо-му ув'язненні.

Як же було Йованові признатися в тому, чого ніко-ли й на думці не мав. Як назвати себе ворогом справи, за яку був готовий життям поплатитися, почами не спав, уболівав, віддавав усі сили, забу-ваючи про себе. Для нього артіль стала чимось незамінним в житті, без чого Іван уже не міг би жити. Все це нутрувало в ньому, серцю кричати хотілося за правду, на захист не так самого себе, як на захист спільноти справи. Та Іван Дубняк мов-чав — у нього така натура... Мовчав, хоч знов, скільки коштує ця мовчанка. Він уже готовий на це — посыплються удари, з носа булькне кров, в устах запече, перед очима забліснуть зорі... На тому завжди кінчається. Потім людині вже добре стає. Нічого не чуєш, не бачиш, ніщо не болить. Аж згодом неприємна, але вже вивідана ним кар-тина: всюди мокро, холодно, тіло починає пекти, над ним слідчий з відром, а інші сидять закурю-ють, рукави повикочувані в них.

З тієї мокрої, зім'ятої купки починала виростати людина. Іван уставав такий принишклив, скорчений, але грізно мовчазний і насуплено роздивлявся молодчиків, ніби вперше бачив їх чи намагався впізнати в них давніх знайомих. Якось дивно зашивтися на них, мить не зводить погляду, а потім опускає очі на свої набряклі жили на руках, на розквітлі мозолями долоні.

Чудна то річ — людська рука, — міркує Іван Дубняк. — Чого вона не натворить на світі білому. Кажуть учені, завдяки руці, роботі людина стала людиною; що вже створено, які дива, а все це людськими руками. І він, скільки наробилися його руки. Отими руками він орав, сіяв, косив, молотив, ними він буки піднімав, а в тридцять восьмому, в пекельну зиму сам, отими руками, голодного вовчеська, що аж в село спустився, убив. А тепер. Тепер ними ніякого мне поли піджака перед покурюючими молодчиками. Без великого зусилля він міг би накинутися на них голими руками і подушити, як мушки. Але за що? Що вони йому зробили? Вони переконані, що в такий спосіб очищують дорогу соціалізму. Але від кого? Від нього, Івана Дубняка? Як од нього, коли він теж лише будував соціалізм? І він, і вони хочуть, борються за одне. Але між ними глибочезною прірвою проляг червоний календарик.

І на суді стали обвинувачений Іван Дубняк, а обвинувачуючий Календарик — захисник і сторож, відданий справі соціалізму.

«Заради соціалізму я не можу погодитися, — обвинувачує Календарик, — з такими підривниками, ворогами соціалізму. Я не можу брехати — в мені все точно записано. Ось дня того-ї-того обвинувачений своїми нерозважливими розмовами розбивав артиль, підбурював людей, підривав авторитет функціонерів . . .»

Так, дня того-ї-того я виступав проти Гриба, — в думках обновляє Іван Дубняк. — Як я міг пого-

дитися, щоб одна людина, яка обзавелася своїми близькими, шкодила нашій справі. Як можна було мовчати, коли правління артілі щодня засідало, ділило роботу між артільниками, а між собою трудодні. Всякі підтримки від держави поділяли самі між собою, розкрадали будівельний матеріал, зерно, картоплю і все, що лише можна було зрушити з місця. Як можна було мовчати, коли затискувалася демократія, пригнічувалася охота і запаленість людей. Як можна було погодитися, щоб правління виганяло людей на артільне до праці, а само йшло на своє робити. Людям слова не давали сказати. Й Іван Дубняк не міг того перенести і дозволив собі критикувати це.

«Так все було?» — на закінчення питання Календарик.

«Так було!» — притакнув Іван Дубняк свої думки.

І вирок: Два роки.

Два роки: день — у важкій праці, ніч за гратації. І ніщо тобі не допоможе. Ні взірцеве виконування наказів, ні амнестії — вони торкаються вбивців та насилувачів, злодюг, а ти — політичний в'язень. Іван не лякається ні розлуки з сім'єю, ні важкої роботи, ні загратованої камери. Його брала мерзячка, совість мучила, як міг так душою покривити, як міг призвати в неправді. Серце ятрилося за артіль. Вірив — нарешті прийшло щастя й для нього, спіткало, хоч вже на осені життя, але все-таки прийшло. Ночами не спав, все думав про долю артілі. А ще дружина... Раз її пустили на відвідини, і то прийшла, як сіль на відкриту рану. Воліла не йти. Або хоч би могла все замовчати. Та вона не з тих, вона ні слова не перекрутить. А могла. Заради нього могла хоч збрехати. А вона, як завжди, всю правду сказала. І якими довгими зробила для нього арештантські хвилини, як розтривожила його неспокій.

Іван і тепер чітко уявляє собі її з тої зустрічі.

Прийшла, така маленька, зіщулена, прибита. Зморшки лягли на чолі, під очима, на лицях. В молодості ті лица червоніли квіткою. Як посміхнеться, було, чи в танці, чи в роботі, лиш ямочки показуться і зуби біліють. А тепер — сама впадина.

«Із зубами ходила до лікаря — в селі у нас вже є лікар, а зубний приходить раз до тижня з міста, — протез вставив, та якось трудно звикати, — казала тоді, ніби виправдовуючись, і винувато розв'язала зайдку і показала протез. — І ось, фучок напекла для тебе. Трохи покришилися — в автобусі було набито людей», — і подавала їх йому, але Іван не брав, нахмурено показав на вартового, який напоготів прискочив і порозламував одну за одною, щоб якогось листа чи лєстючки не було всередині, і покидав Іванові по крихті. Їм обоїм несприємно, ніяково. В сім'ї вважалося великим гріхом кидати хлібом, а тут той ніби насміхається над ними, над їхнього трапезою.

«Муки лиш позичила, — чоловікові чи вартовому казала жінка. — Трудно тепер».

«А артіль як?» — нетерпляче перебив її Іван. «Погано, — бідкалася жінка. — Артілі розпадуться. Люди все розтягають назад. Гриб перший вивів свою корову... а зерно аж трактором возив додому. Я не брала нічого, навіть паши не хотіла взяти, а Тарчулю нашу недавно здали на контингент».

Іван аж застряв на місці. Вперся поглядом в одне місце, затис кулаки, зубами заскрготів, аж вилиці затріщали.

«Злодії, таки розтринькали», — казав ніби на прощання, бо вартовий випихав уже дружину поперед себе.

А вона, постаріла, маленька, принишкла, з вузликом у руках, цюпкала назад і все не могла звести з чоловіка очей.

«Діти здорові, — сказала на прощання від дверей. — Казали вітати. А якось витрим, вже недовго за-

лишилося... Збогом...» — і сльози канули з очей. І ще мить, одну мить хотіла поглянути на нього, але сторож заслонив їй вигляд і випхнув її геть за двері. Знали, що раз за цілих два роки бачаться, а привіталися так, якби соромилися одне одного. Не обціувалися. І рук собі не подали. Вони не звикли так вітатися чи прощатись. Для них вистачає сором'язливого погляду. За руки вітаються лише пани. І цей вартовий прийде додому, поцілує дружину, дітей і ще погладить їх тими руками, якими розламував фучки і випхнув жінку надвір.

І знову думки Івана Дубняка повернулися в артіль, на докори дружини. Чи зрозуміє вона його? Що діти скажуть? Сама закинула: Чом на такі наклепи признався. Мені не хочеться вірити, щоб ти таким був.

Це вона за те признання на суді докоряла. Видно, мучиться, бідолашна.

«Я мусив, я не міг інакше», — відказав Іван, але чи того досить для неї, чи зрозуміє все? Перед сторожем не міг він всього говорити. Вона знає його, розуміє. Але як діти на це дивляться. Виховував їх бути чесними, працьовитими. А тепер маєш! Сам признаєшся в нечесності. Вони мають повне право засудити його, — але схаменувся. За що? Їх обдурили, голубків. Колись він пояснить їм... З часу тих відвідин Іван почав халіти. З дня на день ставав нервовішим, за все сварився; одного дня з жахом помітив, як у нього самі од себе дрижать руки, а занедовго перед відбууттям строку і повіками почав постійно кліпали. Тепер, правда, все це минає, але з нервами ще все щось не в порядку.

Коли випустили його з тюрми, він нашвидко переодягнувся в своє, за ті роки припадене порохом і запахаюче цвіллю плаття і погнався додому. Після як живете, чи здорові зразу почав випитувати про артіль. Того ж дня оббігав своїх близьких, ці-

лу ніч і ока не стулив, а другого дня пустився до встановлювання Грибом і його прихильниками розбитої артілі.

По пару дніх вже третина села дала згоду працювати в артілі. Гриб і в такій ситуації не розгубився. З округу він привів агітаторів, підготовив збори і знову, як головний ініціатор, відновив артіль, і правління склалось за його пропозицією. А Івана Дубняка не тільки не прийняли, але ще й виляяли, небезпечним типом назвали, а селян попередили, щоб так легко не піддавалися ворожим впливам і манівцям.

Тоді Іван Дубняк цілу ніч пересидів під цими сливи. Так йому воля стала тюрмою. І час ішов. Кожного року давали йому інші межі на краю артільніх ланів, випихали під неврожайні груні. І Гриб минувся — помер на задуху. В селі донедавна посміхалися, що перемерз під чужими вікнами, підслухуючи розмови людей, заповнюючи червоний календарик чужими думками. Змінилося вже кілька голів і правлінь, але Івана ніхто не просив у артіль. А сам теж нічого не говорив — люди звикли так, ніби інакше й не могло бути.

Спочатку образа, зневіра, згодом власна гордість прибили Івана Дубняка. Змирився з тим, що ніде на світі не знайти правди, хоч потай в глибині думок мав надію.

Аж, нарешті, прийшли ті дні, коли все почало переінакшуватися, люди задумалися над собою і власним життям.

Іван Дубняк знову частіше почав виходити під ці сливи. Замислювався над артіллю. Колись його страшно образили. Всі. Не було кому слова за нього сказати. Він, Іван Дубняк, — сам, один. І йому трудно жити осторонь діла, що віками ческали його предки, про яке він мріяв все своє життя.

Глибоку образу трудно побороти. Алс легше, ніж бути чужим самому собі. Тому й вирішив піти попросити.

«І прийняли, — майже вголос проказує Іван. — Не відкинули. Ще й прощання попросили. Пригадали-таки давні дні...»

Для нього події недавніх років тепер здалися сивою давниною. Та в нього стільки нових планів, перед ним ще стільки роботи, що згадувати минуле нема часу — воно втікає геть од нього.

Вже пізня ніч під сливами. Ноги, все тіло втомлені. Й Іван Дубняк поволі схиляється, сідає на межі і, мов дитина в грі, загрібає борозну, яка ще розділяє його капусницю від артільного лану. Руки забігали, ніби хочуть чимськоріше закрити якусь неприємну згадку чи соромливу пляму в цій борозні.

ДЕБІЛЬНИЙ

На, моя маленька, на! Стань на місце! І самі могли б поприв'язуватися, а вони стримують мене. Не досить, що від ночі до ночі забиваю з ними весь час, та ще й сьогодні мушу тут вовтузитися. А там давно вже розпочали. Напевно, вже всі чекають мене, а мене нема. Можуть налякатись, що не прийду. Вони не знають, які ви неслухняні... Устань! Ну, де там ідеш! Стань на своє місце! Хочеш бодати?.. Не ганьбишся. Бач ії яка, бодати хочеться, чи вона не така корова, як і ти? Та її взагалі, бодати будь-що не можна. І по ланцюжку не мусиш талабати — його може боліти... Чуєш, як він черкоче, то ланцюжки так плачуть. Він плаче, бо ти своїм лабищем подусила його. Маленька тпрусько, дай хай тебе прив'яжу. Ти не бійся — ланцюжок тебе не задавить. Він тільки обійме, щоб ти спокійнінько спала. Я ще тебе погладжу і піду. Якби ти не була телям і могла сказати, що маю тобі принести, я б приніс те тобі. Там би я попросив для малої тпруськи, і вони дали б мені. Малим кожиній мусить усе давати. Малих люблять. І ніхто їх не б'є. Я теж ніколи тебе не бив. То тільки вовки хочуть малих порозгризати. А люди ні.

Люди всі хороши-прехороші. З малими вони тільки граються. Я теж люблю попеститися з малими. Бачиш, як я радо граюся з тобою, ласкаю тебе, вичишу, чищу, на смачну пашу першу тебе приводжу, хліба дам, коли маю. Ну, надобраніч, маленька тпруська, доброї ночі вам усім, коровички мої! Тепер лягайте і виспітесь. Я ще йду там, але вранці прийду вчасно.

— Шалений Янко вже йде!

Ти сам шалений.

— Який він шалений. Він аж занадто розумний. Як витягнувся. Як коцур до комори! Так і треба, Янку. На свадьбі ти мусиш бути випароджений. І ті квіти тобі дуже личать.

То там той сам шалений, думає, що я нишу квіти. Я їх не нишу. Я кожної квітки звідаю, перш ніж зірвати її, чи буде боліти її. А квіти хороши — вони знають, що я дуже їх люблю і знають, як я радо прикрашуюсь ними. Я квітів не вбиваю. Трохи почепурюся ними, а потім їх відношу назад на своє місце. Вони не плачуть. Вони тільки на ніч стуляють очі. Тепер на мить подивіться по людях, потім втомитеся, відірвані квіти швидко втомлюються, бо вони звикли скоро йти спати, і засинають. Завтра вранці, коли віднесу вас назад, вони будуть розказувати своїм близьким про весілля, про все, що бачили. А про мене лише те найкраще будуть говорити, бо не кожна квітка може видіти свадьбу... А той шалений називається. Думає, що я поб'ю квіти. А я їм нічого поганого не вдію... Квіточки мої, підемо подивитися на молодих. Вони сидять ось там в кутку. Вони справляють таку велику гостину, бо від сьогодні будуть вже разом жити. Навколо них сидять їх найближчі товарищи і приятелі. Всі тут гостяться: ідуть і п'ють, а потім співати її танцювати будуть.

— Янку, чого тут такий пхаєшся!

Чуєте, квіточки, вони попереджають мене. Вони пригадують про вас. Думають, що вас хочу довго мучити на свіtlі і в запаху горілки. Вони не виганяють нас, а тільки пригадують, що ви мали вже спати, а я ще держу вас тут... Іду, іду вже. Тут в куточку постою, щоб квітам очі не псувало світло, бо вони втомилися і стуляють їх. Я знаю, люди взяли б і мене за стіл до себе, але вони жаліють вас. Тому вони лиш винесли мені тут їсти. Бачите, квіти? Вони мене не виганяють. Вони мене мають

за свого. І їсти мені винесли. Я перед ними ім усе, але як не будуть дивитися, то з усього відкладу потроху в кишенні. Я завтра мушу принести своїй тпрусьці гостинця зі свадьби. Вона завтра вже на вигоні, коли корови почнуть пасти, підійде до мене і так ласково притулиться, подивиться милими очима, що коли б я не приніс їйому нічого зі свадьби? Тут мені багато дають: і сам наймся і тпрусьці принесу повну кишеною. Завтра ціле дополудня не буде мусити пасти, вона буде їсти, а я буду її розказувати про свадьбу. І про вас скажу. Вона теж лісбить квіти. Вона ніколи ще не спасла жодної квітки.

Іду, іду вже. Бачите, квіточки. То не випихають нас звідти, вони не збуваються нас, а стараються про вас. Той шалений штовхнув мене за те, що я забув повести вас до музикантів. Добре зробив. Ще сильніше мав штовхнути, коли я такий забудькуватий. Ну, ѹ гарно від мене. Ви б були не побачили музик. Вони на 'подвір'ї грають молодим. Усі танцюють. Тому ѹ мене виставляють на середину, щоб з вами я потанцював. А я і викручу вас в одному танці. Ось так. Так-так-так-ляс-ляс-ов-ва-ов-ва-гс-е-с-е-ї. Ляскайте всі в долоні. Ге-с-е-с-е-ї! Видите, квіти, як усі вам ляскають. То так на музиках танцюють. І добре, що вас узяв з собою, завтра про все розкажете всій луці, як люди танцюють, як я з вами викрутися. А тепер мушу ще швидше крутитися. Я так, щоб ви знали, не вперше. Мене на кожному весіллі просять по-танцювати з квітами. Вони не думають заморити мене в танці, а хочуть показати вам, як то важко на свадьбі танцювати. Вони цілу ніч протанцюють. Ну, але я більше не можу, не гнівайтесь на мене, квіточки, а вони ще бажають, щоб я крутися. І той музикант аж на вухо хоче мені грати, щоб ще сильніше я викрутів вас. Я так і зроблю. Ге-с-е-е-ї! .. Ой! Квітоньки мої, то я заплівся і впав. Я цілком знесилився. А я хотіз показати вам, як

у нас на свадьбах швидко крутяться, що аж в голові закружляло. Вам нічого не сталося. Я не притиснув вас. І вони кричали б на мене, коли б я подавив вас. Вони люди і теж люблять квіти. Бачите, як усі до вас посміхаються. То вони від радості сміються, із задоволення. Мені допомогли б підвістися, але бояться, що могли б вам пошкодити, зім'яти вас. Тому не підіймають і мене. Та я її сам підвожуся. Отак, отак, ну, бачите: я її сам устав. Між хлопців підемо — вони нас кличуть. Горілки вже не хочу. Ні, від неї мені болить шлунок, в голові довго бринить. Але вони хочуть почастувати мене. То її вип'ю — не ображу ж їх. І ту другу вип'ю. Іншим разом не п'ю. Знаєте, квіточки, я тільки недавно переселився сюди. Жив я в лісі. І взимку. Тільки розклав собі ватру, щоб постіль нагрілася, потім відгріб перину і накрився зігрітою глиною. Двері я ніколи не закривав. Перед північчю приходив король на білому коні — величезний консько, а король весь в золоті. Він покричить на мене, але я не давався, та її він не відставав, аж поки я не йшов налякати його — тільки налякати, бо де б я вдарив його тією ломакою (королів не вільно бити, що б залишилося малим дітям, коли б хтось убив короля, жодної казки не було б). Кажу, як тільки замахнуся ломакою, щоб налякати його — з короля в цю ж мить стає королева, а тієї я страшенно боявся, хоч мила то особа. Завжди заспівала мені пісню, щоб я скоріше заснув і у сні побачив свою матір. Я скоро засинав, але матері я ніколи уві сні не бачив, я ж її ніколи не бачив і не знаю, хто це мав би бути. Аж потім прийшли за мною, гарно постукали на двері і ввійшли попросити переселитися в село. Я спочатку не хотів, бо хто залишить власний дім і піде до чужих людей? Але то якісь дивні були: висміялися з моого дому, кажуть, жодного дому не бачать, але я мав свій дім у лісі. Отак, як і ті тепер, взяли мене попід пахви і вивели з дому.

Якийсь час по таких білих приміщеннях мене во-дили. І якє смішне люди вигадають: білі примі-щення, навіть і постелі білі там були. На щастя, що тут мене тим не лякають. Отак вивели мене, як і тепер. Це не вперше зі мною роблять. Їм заманулося погратися. І хай собі граються. Потім сміятися будуть, аж за животи будуть братися, а мені що? Вам нічого не зроблять, вони тільки зі мною пограються. Той шалений найбільше грається зі мною, але він може, бо він витрачає на це гроши. На горілку дає завжди гроши і на ваксу, а все піде на мене. Дивіться, як вони поведуть мене під світло і там розмалюють все обличчя ваксою. Такою чорною-пречорною ваксою, що тиждень від неї не відмиюсь, ха-ха-ха! Тільки язик їм вивалю, щоб це більше сміялися, ха-ха. Ви не бійтесь, квіточки. Вам вони нічогісенько не зроблять. Вони тільки мене наваксують і дадуть спокій. Але сьогодні я втомився страшенно. Навіть стояти на ногах не можу вже. Краще лягти собі. Отак поникнути на землю, закрити очі, а вони хай роблять зі мною, що їм заманеться. Ти, шалений, і випісятися можеш, бо ваксу ти за свої гроши купив, а мені що від того? Хіба тепліше стає. Тільки квітам дай спокій, може, позасинали вже...

Так, бачите, квіточки мої, і дали нам спокій. Насміялися з радості і пішли собі своєю дорогою. На вас навіть пелюстка не доторкнулися — добре то хлопці. А зі мною теж тільки погралися.

«Анько золотенька, пригорнися до мене. Не муч стільки моє серце. Вір, ночами лиш твій образ бачу перед собою, вдень ти поруч мене».

«Чи можу вірити твоїм словам, Васильку мій?»

«Як можеш таке подумати. Присягаюся на свою честь, коли лише одне слово кажу тобі фальшиве, то і словом ніколи не обізвись до мене... Для мене ти єдина на світі. Як не

любити губок твоїх тепленьких, як не милуватися личками рум'яними, як забути твоїх очей чорних . . .»

Чуєте, квіточка мої? Це закохані. І нам треба вже закрити очі і позасинати (нас ще чатинням накриють зараз), бо ранок скоро розсвітиться і вам треба буде піти додому на луку.

ЛЯЛЬКИ НЕ МАЮТЬ ДІТЕЙ

Це я йду, ти не бійся, золотенька моя, це я, його вже нема вдома. Ти не чула, як він відходив? Щойно тепер відійшов. Почекай хвилину — я ще кивну йому рукою з вікна. Він уже на тротуарі, бо не чути кроків на сходах... Ну, пішов. А тобі нічого боятися його. Він не знає тебе. Хоч би й помітив, то нічого не скаже. Бо він хороший. Ти не знаєш, який він хороший. Ось, і сьогодні вранці... Іди до мене. Я візьму тебе до себе на постіль. Так роблять всі матері, що вранці беруть дітей до себе з ліжок і граються з ними. Я ще й казку мушу розповісти тобі, бо увечері не могла. А ти любиш слухати казки. Ляж трохи вище, не ховайся під периною. Ти не бійся його... Вранці, як кажу тобі, він був такий милій до мене. Сам сніданок приготував, навіть до постелі хотів принести, але я не можу стільки брати від нього. При кожному сніданку він спонукує мене їсти. А якими очима тоді дивиться. Кожного ранку він такий милій, солодкий. Один його погляд змушує мене цілий день не забувати про нього. Знаєш, ті очі в нього такі веселі і милі; чисті вони, як роса. Ти ще не виділа росу, і чому я тобі про неї говорю? Але я знаю, яка роса. Щоб росу бачити, треба скоро вранці вставати і йти на луг, у травні найкраще, коли трава виросла висока і квіти цвітуть. Тоді треба зірвати траву попри самому корінці і на тій траві буде така величезна, здається тобі, краплина чистої-чистісінької води — це

і є роса. Краплинна ця згинає траву, але не треба боятися, що роса впаде, ні, вона на тій траві, мов м'яч у жонглера на шаблі, ліниво посугується, вийде на самий кінчик по вістрю, але не впаде. Дітям радять умиватися росою, щоб личка їхні червонілися. І я вмивалася. Роса трохи щипає, пече личко... Але його очі не щипають. Його очі тільки такі чисті. Він смеється ними на мене, а губи кутиками підстрибують, але чоло він мусить морщили — інби сердиться. Бідценський, кожного ранку скільки наморочиться зі мною, хоче, щоб я все з'їла, а я, знов, не хочу багато їсти. І він гнівається на мене. Та не насправді, а тільки так вдає. Де ж би він міг на мене гніватися. І сьогодні теж хмурився, хмурився, а потім так гарно поцілував мене. Та ще і зі сходів повернувся — завжди щось забуває, щось ще пригадати чи спитати хоче, але насправді тільки кортить йому ще раз глянути на мене і поціluвати. Він і тебе так любив би. Але тобі досить того, що я люблю тебе. А я хочу тебе сильно любити і мушу. Ніхто інший на світі тебе не може любити, бо ніхто, крім мене, про тебе не знає. І він про тебе не знає — ні перший, ні другий. Перший знав, але він думає, що тебе нема. І він, може, прийшов би колись до тебе, тепер уже, кажуть, став цілком іншим, як був тоді. Але він переконаний, що тебе немає. А ти, бачиш, існуєш. Тебе нема тільки для нього. І так добре. Нам і двом хороше. А той другий — це мій чоловік, він ревнував би тебе. Він хоче, щоб я жила тільки для нього. Але я маю тебе і з усього найбільше люблю. Коли б ти була і його, то інше — він би був найщасливішою людиною. Але ти не його, а моя, і того першого, який не знає про тебе і не повірить в твоє існування. Я й не хочу, щоб вони знали про нас. Той перший вже давно зрікся мене, а той другий, мій чоловік, мабуть, ревнував би, дуже ревнував. Він не переніс би того, що я була в обіймах іншого, як з нашої любові зродилася ти.

А правді не повірить. Та ѿ хто б повірив? У всьому я сама винувата. Сама, шкода звалювати вину на інших. Я не стану переконувати його в своїй вині чи безвинності. Він почав би випитувати, я мусила б тебе показати, а хто його знає, чи не вигнав би він тебе, чи не забрав би від мене, бо ти тільки моя, а не і його. Ні, ти не бійся, я йому не скажу ѿ півслова про тебе. Він ніколи не довідається і про того першого. Це вже давно було, дуже давно. Але я все добре пам'ятаю. Скільки разів я б не згадала ту ніч, завжди, як тепер, бачу перед очима. Жодна деталь не випала з голови. Я навіть голос його пам'ятаю. Це точно, що тоді він мав змінений голос — іншим разом сильний, виразний, — тоді був мов простужений і чогось дрижав. Він весь дрижав. Таким я його більше ніколи не бачила. Скільки покірливості, просьби в ньому було переді мною. Інші дівчата побивалися за ним. Лиш я в ньому нічого не бачила. Бригадир! І яке мені не диво. Він так само, як і всі ми йшли добровільно на бригаду. Кажу тобі — добровільно. Це правда. Я йшла, як і весь клас, добровільно. Хоч чого не навитворювалися батьки. І жаліли мене, як дитину, що вже мушу працювати з лопатою, киркою, боялися, де буду спати, що буду їсти, чи смачно будуть варити, чи не загублюся між чужими людьми, а з другого боку, коли я не піддалася і змусила ѵїх примиритися з моїм рішенням піти, мати п'ястями товкла мені в голову не наробити дурниць, не дати звестися якомусь хлопцеві, не псути собі фортуни. Але марні були ѵї напущення. Коли треба було пам'ятати ѵїх, я забула ѵї про матір. Та ѿ кому б спало щось таке на думку після бойових зборів бригадників. Він головував. Для нас, дівчат, багато значило — функціонер. Всі збори дивилися на його, кожне його слово вловлювали, кожен рух, виступаючи їли очима кожне моргнуття чи насуплення, щоб вчасно реагувати на них і вести свій виступ по його волі. Інші дівчата заздрили

мені. Вони знали про його нахил до мене. Після зборів він наздогнав мене і попросив пройтися на чистому повітрі. Я не могла відмовитися. Не погоджуватися з функціонером не було звичкою. Говорили ми про роботу і школу. Пізніше він почав зводити бесіду на кохання. Хоч який сміливий був у бригаді, але на самоті зі мною ніяк не міг відважитися зізнатись в коханні. Я не вірила. Знала, що хоч і подобається йому, він навіть закохатися міг до мене, але я була переконана, що все те робить з ображеності, не хоче піддатися в своїй гордості. Він звик у всьому перемагати, а тут з'явилася я, яка погордую ним. Ну, того він не міг перенести. І тому, може, й навіть закохався до мене. А ще й вечір. Вечір тоді був чудовий. Він вів мене далеко від бараків у той вечір місяця й зірок. Це теж пам'ятаю точно, що вечір був місячний, бо він зупинив мене, підійшов виритул і радив задивитися вгору, на місяць, потім закрити очі. Це я знала — так хлопці дістають дівчат на перший поцілунок. Я могла задивитися і закрити очі, навіть поцілуватися могла з ним зразу тоді, я все вже обміркувала: як він поцілує, я притягну його до себе сильно-сильно, але згодом дам йому ляпаса. Не сильного, але дам. Сама не знаю чого треба після поцілунку (а поцілунок з хлопцем, здавалося мені, мусить бути піжно-солодкий) давати ляпаса. Так радили старші дівчата, мовляв, без того не можно, ніби якийсь величезний гріх зробиш. Він образився, це ясно помітно в його руках і у виразі обличчя. Вів мене далі у ніч аж до водопадику. Щоб ти не думала про якийсь величезний, справжній водоспад. Власне, це не був жоден водоспад, але мені здавався таким мініатюрним. На широкому рівному лузі прорізана борозна і в ній протікає струмочок води. Край борозни, мов смаллю вимазані, такі гладкі. А на одному місці чуємо, щось дзюрчить. Це і був той водоспадик. Він ще казав, що в таких струмочках водяться раки, але, помі-

тивши мій переляк на очах, поспішив пояснити, що тут в цілій околиці рака і свічкою не найдеш. Я, спочатку зігнута, а потім наєснідячки, довго гралася у воді. Мені приемно було підставляти палець під воду і так роздвоювати спадаючий струмок. При місяні було видно, як вода намагається вибігати вгору рукою, потім падає і, мов спішить наздогнати прогаянє, біжить поміж боків річки, марно відсуваючи кінці нескошеного очерету, що синдають у воду. Його не цікавив малесенький водоєздник, а одноманітність дзюрчання наводила на нього сум. Ображено мовчав. Мовчав так довго, поки мені не стало його жаль. І так я притулилася до нього, сама взяла в долоні його покірну голову. Який він був, я не бачила, бо сильно стулила повіки, а губами впилася в його. Як довго це тривало — я не знаю. З обмороку захоплення любов'ю вивели мене його неспокійні руки, що чогось шукали. Ні, не материні застереження не дали збаламутитися хлопцям, ні, а страх, такий дивний страх. А ляпаса я йому все-таки дала без будь-якого попередження. І сама не знаю, як це сталося. Просто, рука без моєї волі вихопилася і вдарила його по м'якому, майже дитячому обличчі, яке почали псувати кінчики недавно поголених волосинок. Він ще більше образився. Мені ніяково стало В нагороду і виправдання я знову цілуvala його. Та він вимагав більше. Я боялася. Боялася невідомого, а він сказав, що я боюся гріха. Церковного гріха. Почав підозрівати, чи не вірю я в бога. І це вже не були жарти. Ми мусили не тільки зрікатися бога, а й активно боротися з ним. Для того, щоб перестати вірити, небагато треба було — вистачило навести одну-две брошури, які ставили під сумнів скоріше розуми авторів, ніж переконливість в неіснуванні бога. І він примусив мене активно виступити проти бога у такий спосіб... На другий день увечері за це подарував мені книжку з підписом на згадку і мішечок дешевих

цукерок. І більше нічого. Я ходила за ним, просила, і про тебе сказала, але він став якимсь паскудним, лаяв мене, ображав і відганяв од себе. Навіть загрожував. Батька ти не могла мати, він не хотів тебе. І коли зустрів мене той другий, я й говорити не хотіла з ним. Тоді ні з ким я не хотіла говорити. Та він був таким настирливим, мов тінь, ходив за мною і переслідував на кожному кроці. Я вже більше не могла перед ним втікати. Правду сказати теж не можна було. Він такий чесний-чесний, не переніс би такого розчарування... До всього спричинилася мати. Їй він подобався і змусила мене піти до тієї потвори. Запевняла мене, що нічого не може статися поганого. Така згорблена потвора. Обставлена чорними кішками. А ті кістляві ручиська з довгими брудними кігтями. Нічого не може статися! Але я маю тільки тебе. Більше нікого. І ніколи не буду мати нікого. Ти моя єдина. Та ти не розумієш, що значить бути самою. А вдіяти не можна нічого. Стоїш в житті, мов придорожній стовпчик. Все легить повз тебе, а ти стоїш і не можеш нікому допомогти... Я ще не втомила тебе? Не втомлюйся, я скоро відійду і буду цілий день без тебе. Ти не бійся. Що на дворі гамір, на це не звертай уваги. Тебі нічого не станеться. Вони б могли лише шибку на вікні розбити, але я тебе сковаю — до тебе ні камінь, ні осколки не долетять. Це нічого, що вони розіб'ють шибу. Коли я буду повернатися додому, то всі діти з нашого двору обступлять мене і наперебій будуть казати, що це Мирославко. Я це й так знаю, бо іншого такого шибеника в нас нема. Але чи зробиш щось йому? Він сам винувато прийде з опущеною головою просити прощення — це батьки його примусили. Я ще не встигну вибратися з гурту дітей, як його мати з відчиненого вікна почне вибачатися і запевняти, що увечері на Мирославкові не залишиться здорового місця, але чоловік її вже вибігне з виходу з пальтечком хлопця в

руці, щоб вони обігнали інші дати засклити
вікно в майстерні. Іще склоніти принести його
назад. Коли б ти могла тає копусь розбити шибу.
Яка б я рада була! І не чекала б його, а сама
пішла веганкишибу. Але ти нікому не розіб'еш,
бо ти в мене схована. Коли б ти могла піти між них.
Тобі нічого б не мало статися, бо я весь час слід-
кувала б за тобою і вбіга. І б одигала тебе краще
за всіх. Не так, чи генер! Бо що я можу на тебе
дати? Ти загорнула в олену хустинку і більше ні-
чого. Я павіті перед вітровою з дитячим платтям
не можу зуничитися, бо зразу підійде хтось із
знайомих і огляде мене. Як неприємно бачити
людей посміхатися із співчуття. Знаєш ті дурні
жарти: спіймас мене там котрась із знайомих
жінок і доїкає, на котрому місяці я, про хрестини
заговорить, про подарунки — чи хлопець буде,
чи дівчина: як підіймається, чи в попереку болить,
декогрі її по роках вираховують, в яких мала
б кров мінятися, але найгірше мене дратує, коли
говорягть, що давно вже можна було змагатися;
чоловіки, знов, з дурними мінами про сусідів зга-
дують... Коли вже не можу тебе одягати, то хоч
би дали оглянути, які ніжні бувають пелюшки.
Ти ніколи не вивідаєш материнську гордість ку-
пувати плаття для дітей. І мені не хочу ти дати.
Пригадуєш, я говорила тобі одного разу, коли
я купувала в іншому місті светрик для тебе,
а її там заскочили мене знайомі. Це тоді, як я так
плакала вдома. Тепер вже не плачу. Бачиш, я тепер
ніколи не плачу. Не дали мені купити — то ю що?
Я її так не могла б його принести додому. Він
би сердився. На тебе той светрик теж не годився
б — він великий; таких светриків, що на тебе,
не виготовляють. І ми мусимо бути задоволені
самі собою. Що б ти без мене зробила? Тебе б трохи
полюбили діти, потім гралися: кидали тобою,
рвали ручки, ніжки (та стара потвора тоді відки-
дала твої відірвані ніжки, але це неправда, це лише

такий безглаздій сон — ти маєш свої ніжки, вони гарні), викинули на сміття (та стара потвора в тому сні у піч тебе кинула у вогонь). Ти можеш бути щасливою, що я тебе взяла. Та й мені з тобою добре. Він не знає про тебе — думає, що я мучуся, і самому неприємно, але не згадує того, лише догоджає мені, — але я й не скажу, чому б зайве викликала в ньому ревноці? Він спокійний і зі мною, має товаришів, любить свою роботу, чужих дітей любить бавити, бо про тебе не знає. Якби зінав, то не міг би так щиро гратися з іншими дітьми. Я теж гралася з чужими дітьми — не сумуй, я їх більше тебе не любила, я тільки так вдавала, я не могла їх любити, бо всі вони починали верещати, боялися, що задушу їх, — але люди такі недоброзичливі: зразу хвалять, як би мені пасувала дитина. А я що зроблю? Хіба піти покінчити самогубством? Для мене це не страшно, я можу втекти сама від себе, від усього світу, але що зробив би він? Він не хоче одружуватися з іншою, любить мене і задоволений мною. Я б завдала йому стільки жалю. Ні, він цього не заслуговує. Я не зроблю те тільки заради нього. І ти не бійся. Тебе теж не залишу. Бо як могла б я тебе залишити? Вони викинули б тебе на сміття. Ну, не нахмурюйся, та ж кажу, що не залишу тебе... Я, мабуть, потурбувала тебе своїми дурними міркуваннями. Ти не можеш зрозуміти того, але на людину приходять всякі думки. Кожний думав про самогубство. І я вже кілька разів про нього думала: ще коли була маленькою і розбила годинник — я любила задивлятися на годинник, на ручки, як помаленьку-помаленьку стрибають по цифрах циферблату, — мама мене потім вибила, і я хотіла вмерти, хай би вона знала, як бити свою дитину, хай би лоридала собі наді мною; потім у школі, мені подобався один хлопець (ми ще дітьми тоді були), але він на мене не звертав уваги, я хотіла написати листа для нього, щоб

зняв, як не помічати мене, хай би мучився все життя (я кохалася уявою свого вигляду в труні, уявляла себе в білому, як всі будуть дивитися на мене і аж подих їм буде спирати моя краса — ті веснянки, що я маю біля носа, поховаються). Про самогубство і дорослі думають — темніші ночами зокрема. Ніч знає приховувати все: і сором самого себе перед собою, і всіх знайомих і близьких красти від людини. А людина про такі речі думає лише тоді, коли почуває себе самітньою і хоче помститися всьому світові за свою самотність. Але я тепер не самітня. Я маю тебе, а ти маєш мене. Але щоб ти не залишалася сама вдома, коли я відходжу, то куплю тобі ще ляльку. Будеш дві. Хочеш братика? (Так питают і в живих дітей). Я знаю, що хочеш. Чи тобі краще сестричку? А хто ти сама: дівчинка? хлопчик? Почекай, почекай: хто ти? Як мені взнати — хто ти? А я, бачиш, і не задумувалася над тим... Ну, будеш дівчинкою... Дівчинкою, добре?.. Але дівчатаз ростуть, стають жінками, родять дітей. А ти і не ростеш, і жінкою не будеш. Ти не будеш матір'ю. Що ти знаєш, як родяться діти? Ти ж, власне, не можеш ніколи родити. Подивись, як справжня жінка виглядає, дивись. А ти? Нічого не маєш. А я маю! Га-га! маю!.. але теж не роджу. Як лялька! І яке це смішне: ляльки не мають чим породити дітей! Ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха-ха.

МОЦІОН

Євген міцно зачепився об камінь і аж тоді пробудився з хмари безпомічного гніву. Після кількох кроків повернувся назад оглянути той камінь. Довго крутився на одному місці, поки відшукав його. На польовій дорозі стирчав край каменя, як добрий зігнутий чоловічий палець. Євгена це майже образило. Зняв окуляри, протер їх спеціальною ганчіркою, яку для того носив у малій коробці з-під сірників. Ще раз оглянув камінь і знову образився. Не хотів вірити, щоб на такому камінчику міг був спотикунтися. Кілька кроків повернувся назад, але більшого каменя ніде не було видно. Розсердився. З насолодою вдарив би до нього, але пожалкував вичищених і наваксованих носків нових черевиків. З носка правої ноги перевів погляд на лівий черевик. Здивувався, як пальці можуть вміститися у такий вузький черевик. Вагу тіла переніс на ліву ногу і мить постояв на ній. Потім постояв на правій нозі. Зробив кілька стрибків на одній, потім на другій і цілком здивувався, не відчувши, щоб щось муляло ногу. Вилаявся на камінь і пішов далі.

В ту мить відчув штрикнуття від ривкого руху, а згодом тупий біль в шлунку. Рука механічно намацала в бічній кишені піджака коробку з ліками. З коробки обережно вийняв пляшечку, перевірив назву медикаменту і витряс пілюлю на долоню. Вже звик ковтати пілюлі без води. Пальцями обох рук пішов попід ребра на ямці. На одному місці притиснув сильніше, відчув гострий біль, за яким наставало влагоєння. Вивідані рухи повторив і заспокоїся. Виснажливе повторювання фігур в танцю-

вальному гуртку, недоїдання, вчення ночами — все це спричинилося до нинішнього захворювання шлунка. Тепла їжа бракує йому і тепер. Вдома грошей не завжди вистачає на варені вечорі. Мати з батьком обходяться хлібом з сиром, дешевою ковбасою, яйцем. А йому лікар порадив оці моціони.

Йому не треба було отак вештатися по дурних дорогах. Та маргарин всього наробив. Міг вже з Йоланою жити в окремій квартирі. Навіть і дітей могли мати, принаймні одну дитину. «Хай говорить хто що хоче, але Йолана гарна дівчина. Мені ніяк не треба її червоних лиць — вона їй такою мені подобається», — міркував Євген і, мов на підтвердження своїх думок, сильніше притупцюував каблуками в ритмі маршу: один-два-три-чотири-один-два... Ale їй вона сама винувата. Тоді сама собі завинила. Він не міг їй нічого порадити. Що він в куховарінні розуміє? А мати має правду — він не наробився б на неї. Хто таке бачив — на кілька шишок розтринькати цілий маргарин! Майже рік уже він намагається так визнати матері правду про Йолану, але, з другого боку, аж млосно стає завжди за дівчиною, за нездійсненими їого мріями і спільними планами. Незабаром вони вирішили посвадьбувати: бракувало їм ще кілька сот, з двох-трьох платній могли їх заощадити і влаштувати весілля. Йолана заходила до них як додому. Одного разу взялася допомогти матері готовувати вечерю — і це після обіду вирішило їхню долю. Мати замісила на шишки. Йолана як стала їх пекти, то всю пачку маргарину стопила. Євген зразу бачив по матері, що їй щось не до вподоби, але зарадити тому не міг. Мати не стрималася, накинулась на дівчину, а та замість пробачення почала сміятися, мовляв, маргарин — це дрібниця. В люті мати так і сказала їй, щоб більше не мочила синові голови їй не показувалась в її чомі. Євген не наважився перечити — ще й його могла

вигнати з дому. І зрештою, мати досвідченіша, знає як має бути: для Йолани маргарин — це дрібничка, то скільки вони місячно може розтринькати лише на саму страву; в одяганні ще вільнішою є — при цій, може, й нічого б не міг заощадити.

Євген віддалився од міста настільки, що майже повністю затих гамір людського вулію, якого не відчуваємо, коли ми самі рухаємося в ньому, але як тільки людина віддаляється від нього, то дає себе чути, мов через повстяні фільтри. За містом розкривався широкий простір тиші, з якої тут-там озивалися окремі чіткі звуки чи голоси. Євген вдилював цю тишу одночасно з чистим повітрям і майже смакував їх. Лиш спина, ніби покрита чуткими приладами сейсмографа, все ще передає по всьому тілу холодні хвилі неприємного почуття. До нього ніби хтось придивляється і гострим поглядом оголював спину. Євген ніяк не може позбутися того почуття. Він намагається обминати людей не тільки на багатолюдних вулицях, але й тут майже в рів відступає перед кожним зустрічним, косо поглядає на його ноги і з иполгешенням видихує, коли вони вже обминули його. На щастя, по цій дорозі мало хто трапляється. Може, й тому найбільше полюбив її для своїх прогулянок. Лиш би того хлонця не було. Вже кілька разів загородив їйму дорогу тим самим дурним запитанням, що її сьогодні: «Кажете, маєте можливість поїхати в Англію, — із заздрісго по-дитячому вп'явся поглядом в його окуляри хлопець. — Бачите, а я не маю можливості. Не можете уявити собі, як мене туди тягне. Побачити англійську королеву — це мрія моого життя. Говорите, ви пойдете в Лондон і побачите королеву. Заздрю вам. Але, будь ласка, від мене передайте їй вітання і багато років життя. Скажіть їй, що зроблю все, щоб побачитися з нею». Хлопець погладив палицю, якою весь час робив кола в придорожній пильоці, поклав її між ноги і закричав: «Товарний поїзд відходить!» Потім

протяжно засвистав і, важко відихуючи, відбіг. Євген довго дивився вслід божевільному, але несприємного почуття йому так і не вдалося позбутись. Воно тільки замінилося новим, пригнічуючим. Він поспішив, немов хотів скинути з плечей пелену нестерпних сногадів з роботи. В його пам'яті на місці затуманених рис божевільного викреслювалися ревучі вуста, що некультурно прискали слиноко навколо, вузькі оченята і нахмурене чоло його начальника. Він намагається хоч чим-небудь показати свою перевагу над ісерсоналом. Правда, іншим не дозволить собі нагрубити, лиш з Євгена не спускає язика. Знає, що він тихий, мовчазний, чесний, не буде шукати своєї правди і не стане проти начальника. На спонукання колег посваритися з начальником Євген махнув рукою, мовляв, йому байдуже те гаркання — він одним вухом слуха, а другим пускає. Не одну пілюлю для втішенння шлункових болів з'їв Євген і через Критного — лиш на рік старшого за Євгена сусіда в канцелярії. Останнім часом вже ніхто й не слухає його дурних витівок і приміток на адресу Євгена. Скільки лише навитворювався з приводу телефонних розмов Євгена з Йоланою. Виставляється холоднокровним залицяльником і безпомилковим знавцем та порадником в любовних справах. Євген, як і інші колеги, сумнівається, чи яксь дівчина постояла б на самоті з Критним, не те щоб іде закохувалася в його довгов'язу, немоторну постать з котячими очима. Він колись настільки розсердить Євгена, що той не витримає і де буде найбільше людей назве його хвальком.

Незадовго покажеться, чи Євген справді такий недосвідчений хлопець при жінках. Зразу ж завтра висміється з Критного. Та жінка й сьогодні напевно буде тут проходити, і він вже наважиться зупинити її. Давно вже міг це зробити, але й так добре. Треба буде заздалегідь обміркувати, щоб не показатися переполоханим. Та тепер все грун-

товно обмірковане: як тільки наблизиться до нього, він без зайвих страхів заговорить до неї. Шкода, що Критний не буде чути його.

Перед Євгеном дорогою крутилося невидиме коло й піднімало куряву. Він відвернувся вбік, механічно піднісши ліву долоню до окулярів. Разом з сухим порохом у ніздрі вдарив солодкуватий присмак гнилого листя недалекого лісу. Євген поспішив заховатися під першими деревами. Вітер ледь колихав верхівками листатих буків — тут-там озвався скрегіт, — але на кущах і галузках листя не колишеться. Кілька останніх метрів до улюбленого місця Євген пробіг, оглядаючись на всі боки, немов боявся, чи хтось не спішить підсісти його. Вчора зім'ята трава підвелається, лише сухий копач пригадав їйому вчорашню забаву. Євген сів на траві, розпростерши перед тим носову хустинку. Перед ним біля ніг витікав поміж камінням чистий-чистісінький струмочок води, яка аж морозила пальці, коли Євген запурюював руку в потічок. Кількома метрами нижче хтось перегородив потічок і там утворився шгучний водоспад — звідти долинав до Євгена тихий шептіт і плюскіт води. Він узяв у долоню води, вилив її на посинулі жили на зап'ясті.

Кілька разів повторив це, потім вітер руки. Копачем поплюскав по воді, порозгортає листя на дні і взявся гатити. Спочатку паличкою згортає камінчики і лісок, а згодом відклав копач, трохи підсував рукава сорочки та піджака і вхопився виривати дерн, затуляти ним дірки поміж камінням. Руки аж заклякли. З безтурботного стану Євген став поволі пробуджуватися і усвідомлювати собі механічні рухи. Враз чомусь пожалів, що скривджує струмочок, бо не дає їйому вільно протікати в м'якому руслі. Засоромлено порозкидав загату і, немов виправдовуючись, спроваджував каламутний горбок води, поки тої не зв'юнився поміж тръзою. Для спокутування своєї провини Євген нагнувся, щоб витягти з води брилу, яка тисла

струмочок під корчі старого бука. Струмок вічно намагався перестрибнути через брилу, вибігав майже на вершечок і з гнівом плюскався назад, збочував під корчі бука й засоромлено, покірно відпливав.

Євген схопив одною рукою брилу, напружився, але брила її на міліметр не подалася. Приклав і другу руку, напопружився. Знову ні на міліметр. Став на коліна, але раптом лідвівся. Розпростер хустинку й прикляк. Намагався, намагався, але марно. Цілком промочив штани на колінах, хустинка зім'ялася. Пробував з усіх боків. Вирішив обгребти брилу. Зверху камінь оббитий піском, а далі твердою жовтою глиною. Вся вода забруднилася; руки Євгена плавають у каламутній воді, а пальці щипцями обшкрябують брилу. Коло брили витворилася порожнина, камінь зручно вхопити. Євген марно, марно пробує рушити їого. Критний нахвалявся б одним пальцем вивалити брилу. Правда, Йолана накинулась би на нього. Брила на стільки обгребена, що вода впала, і гострий кінець каменя стирчить над поверхнею. Євген напружується, зручніше береться за камінь. Руки зовсім задерев'яніли. Як це так, що ви не можете вибрати такий камінчик, годину з ним морочитесь і ще будете гніватися, коли людина скаже вам критичне слово, — сердиться начальник, а Критний ще підливає масла у вогонь: Він у всьому така млямля, і коло дівчини так возився б, товаришу начальник. Сьогодні побачиш, хто я такий! Вона повинна прийти, і я доведу своє. Євген, майже лютий, зручно обхоплює брилу — не звертає увагу, що рукави піджака й сорочки зовсім намочив, — каблуками вривається в землю. Брила ледь піддалася: пальці кілками тиснуться в камінь. Вода булькотить, а Євген лєтить по корчах і простягається горілиць під кущами ліщини. У спині Євген відчув неприємний біль. Він механічно обома руками помацав місце голови під окулярами. Зсунулися аж коли головою вдарився.

Скла іс пошкоджені. Дихнув на них, витер ще мокрими руками і посадив на ніс. Хвилину прислухався — не чути плюскотіння: струмочок пливе тихо, без перешкод. Євгена огортає почуття задоволення. Він байдуже дивиться угору поміж крони дерев. Зелений колір листя чітко виділяється на синьому фоні неба. Задивився в синяву. Хотів побачити кінець неба, але ніяк не міг уявити собі, де міг би бути синяві край. Думав помітити щось у тій дивній безмежності. Тим часом вигляд між кронами дерев почав стягуватися бруднобілими жмутами хмар. Євген хвилину перечекав, думаючи, що хмари перейдуть або розсунуться. Але вигляд між кронами все бруднішав аж поки іс посірів. Маківки дерев деркачами шкрябали небо-край, що валом спускався на ліс.

Євген струшує головою. Долі стовбуrom поміж гілок спускається середньовічний рицар — весь в броні. Він широчезною шаблею фехтує навколо себе і ніжно скидає солдатські голови з плеч. Тепер його рука простяглась далеко вперед. Із стального рукача вискачує копиця червоних іскор — оглушливий вибух довго лунає по лісі. Якийсь час він втікав, а тепер знову повертається до Євгенових рук. Євген від жаху скоплюється за голову, міцно затуляє вуха. Навіть очі закриває, а луна пострілу аж смикає всім його організмом. Коли Євген поволі розпліюще повіки, за зарошеними склами окулярів, як на давній по краях затіньованій фотографії, рухає дротяним волоссям антен немоторний гострокутний робот. Його ноги, мов праски, важко насуваються на Євгена. Електронний ніс прямує йому в обличчя. По тілу Євгена розплівається лавина здивування і терпким нерозумінням стине в жилах. Він розуміє, що повинен відступитися. Інстинкт самооборони виштрикує з кори мозку лише коротенькими голками — він безсилий підвести Євгена або хоч би відсунути його вбік. Ним заволодіває млюса байдужість і їй він віддається, цілком згодний

дати розчавити себе зібраному з брухту іржавому роботові.

Євген: Цікаво буде, як ти розчавиш мене, правда? Ми разом будемо дивитися на розжмакування моого тіла. Тобі вистачить пройтись по мені, щоб я тут розпростерся газетою. Поступово дощі розмочать мене, потім перетлію на сонці, і такого мене вітер відліпить од землі, буде по-хлоп'ячому ганяти по лісу, натикати на гостре пересохнute ріща, кидати по курних дорогах, поки не порве і шматочками не розвіє. Чи не смішно? З мене залишиться тільки сірі забруднені клаптики газети. Ну, наступай вже нарешті. З ніг починай. Будемо сміятися...

Жінка: З чого будемо сміятися?

Замість робота до Євгена підходить жінка — вся в чорному. Носить траур або на гуляння вибралася? Чорне вбрання годиться і на похорони, і на свадьбу. У цієї жінки смутні очі з посинілими повіками й попелястим обличчям свідчать тільки про втому у жалі проплаканих ночей. Ніжність в кроках, рухах.

Жінка: З чого будемо сміятися?

З вас, чорний привіде, — промайнуло в голові Євгена. Він рвучко підвівся, обсмикнув штані. На жінку дивився зверху. Вона очима не відліплювалася з його окулярів.

«Нарешті ти прийшов, — мовила жінка. — Прийшов, а чого було відходити? Я знала все. Ти тільки жартував. І чого було так жартувати. Я вся з того принишкла. І ще сміятися хочеш. Навіть чорне вбрання ношу».

«Я навмисне тут заховалася. Але сьогодні був би заговорив до вас. Шкода тільки, що немає тут Критного».

«Я такого не знаю, — сердечно признається жінка. — Чого б він мав нам заважати... Ми підемо назал додому. Візьми мене під руку і підемо... Помаленьку: лівою, правою, лівою... А звідки в тебе

черевики? Костюм теж не той. Ми хоронили тебе в чорному».

Євген відсуває її на крок, обдивляється всю, задивляється в почервонілі жилками очні шарики як плавають по обох боках носа. Губи в жінки тримають. В тумані запаху обгорілого волосся Євген біжить стежкою попід ліс, часом стежка плигає в кущі і зразу вискачує на відкрите поле. Її будинок самотньо тулитися до зораного схилу під лісом. Ще далеко перед будинком жінка починає пересгрібати в редикюлі і з черкотінням витягає жменю ключів. Вибирає один відімкнути двері. Вона як тендітно підійшла до нього, вела стежкою, так і з дверима поводиться. Недавно намащені — тихенько відчиняються. Підлогу балкона викладено червоними та білими плитками. В кутку стоїть кілька загорнутих в білому декоративному папері горщиків з прутами лозини, клена й лимана. Темний коридор з голими цвяхами вішалки і кількома дверима, мабуть, у кухню, спальню, задній вхід, у мансарду. До приймальної всмоктало їх жовте світло штор.

Відразу ввечорі мушу домовитися з батьками. Хай вони купують на два місяці туалетний папір, а я тільки на один. Так буде справедливо. Батько й мати постійно вдома і вони більше споживають, як я, що цілими днями на роботі. Так і скажу їм: мати на два місяці, батько теж на два місяці, а я на кожний п'ятий місяць.

«Все так, як ти залишив», — каже жінка. Високий фікус перехилився від тички — горщик давно треба було вимінити за більший. Коріння обережно обтрашується від глини на газетах, новий чорний ґрунт продають ще й тепер. Кирпаті кактуси з підвіконня краще викинути. Буфет з цяцьками з дешевого скла, посеред кімнати стіл із стільцями, в кутку шахматний столик з кріслами, диван на-критий зеленою декоративною тканиною. «Я нічого

не міняю. Ти ніколи не любив, щоб я переставляла меблі».

«Ви, пані, помилляєтесь. Я ніколи тут не був». Критний із заздроців посинів би і на самих п'ятах. Молода, гарна жінка завела Євгена на свою квартиру, розмовляє з ним. Навіть штори на вікнах не підтягує.

«Ти не прикидаєшся. Ти мій чоловік», — настоює жінка.

«Ваш чоловік, пані, номер, мабуть. А я живий. Я ніколи не вмирав».

«Я так і знала. Ти не залишив би мене саму. Для кого я мала залишитися? Ти хочеш, щоб я була тільки твоєю...»

Загорнути в чорну матерію сформоване м'ясо й кістки підходять до Євгена. Погляд жінки прямує до його очей, а протилежно заряджені магніти губ зливанося. Жінка цибулею спускається на диван. Лушиння одне за одним злуплюється. З-під комбінації забіліли груди. До запаху її тіла приміщався і запах поту. Комбінація з ліфчиком коштуєть нових два робочих дні. Комбінація обрамлена знизу й зверху мереживом, шлейки виблискують чистотою.

Жінка: Такою ти мене завжди хотів... Тоді я була молодою. Чорний одяг нагадує тобі власну смерть. Я тільки переодягнутися хочу.

Євген: Біля сімдесяти кілограмів...

Жінка: Погладь мене, як і колись.

Євген: Неповних сімдесят кілограмів...

Жінка: Ти обціловував все мое тіло.

Вона простяглася на дивані. Розкриті руки манять Євгена в свої обійми. Лиш такий маленький простір потрібен для такого багатства краси — клаптик на дивані. Перед Євгеном вона з усією своєю жіночністю — це ество здібне стати матір'ю кількох таких самих жінок, стати матір'ю кількох таких Євгенів. Це ество простягається йому для насолоди

і засмокочення. Від такої неочікуваності Євген майже злякався і нервово водить очима по жінці.

Жінка: Я тільки тобі була вірною. Такою хочу бути й надалі. А вони потішали мене новим одруженням.

Євген: Скільки разів потрібно вам, пані, пояснювати, що я не ваш чоловік...

Жінка: О, ні, ні! Не говори більше про це. То вони казали, що ти помер. Вони тебе хоронили. Але я знала, що ти повернешся. Я так і уявляла собі твій прихід. Я хотіла тобі віддатися.

Євген: І завели дурні звички... Яка тут економія. От, така чудова жінка, як ви, пані...

Жінка: Ти завжди здав мене чудовою.

Євген: Майже сімдесят кілограмів — похоронять глибоко до землі, щоб і на рослинність та квіти не мала вплив.

Жінка: Я не хотіла дати тебе похоронити. То вони зробили. Мене навіть близько не пускали до труни.

Євген: З такого шмата скільки б наварилося мила? Дешевого і якісного мила. А так марно займе простір і буде тліти під землею.

Жінка: Не бійся поцілувати мене.

Євген: Тварин спалюють на мило. Кажуть, і німці в концентраційних таборах євреї варили на мило.

Жінка: Поцілунок — доказ любові; він одгаює від людини страх відчуженості, самотності, надає висвітленості про існування життя.

Євген: 70 кілограмів; 20 — відпаде. Залишиться 50 кілограмів чистих. Кожне мило по 10 декаграмів. Кілограм — 10 мил; 10 кілограмів — 100 мил; 50 кілограмів — 500 мил. 500 мил! Уявіть собі, пані, з вас може бути п'ятсот мил!

Жінка: П'ятсот поцілунків ти ще ніколи не дав. А може й дав. Ми їх не лічимо. Справді багато — п'ятсот поцілунків підряд...

Євген: Одне, друге...

Пізно увечері, коли пуститься густий дрібний дош,

будинок на мить відкриє тихенько двері і виплюнє на мокрий тротуар Євгена.

Обволожені в хмарах кристалики диму із заводських комінів по дорозі забруднять йому комір білої сорочки і скельця окулярів. Він кілька разів буде зуміннятися вичистити окуляри носовою хустинкою. Після якогось часу почне чути шум вітру, що заміниться приглушеним життям міста. Вуличні ліхтарі будуть гратися ним: то розтягувати, то стягувати тінь трохи зчуленої на дощі постаті.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

ЗМІСТ

мері — . . .	6
безбатченки —	14
водянисті очі — .	26
випадкова зустріч — .	31
а вона лішla теть —	41
яруги —	52
борозна — . . .	64
дебільний — . . .	77
ляльки не мають дітей —	83
моціон — . .	92

**vasиль
дацей**

МОНОЛОГИ

Видало Словацьке педагогічне видавництво
в Братіславі
відділ української літератури в Пряшеві
як свою 169 публікацію
Відповіdalьний редактор Юрій Кундрат
Художньо-технічний редактор Іван Фіркаль
13/3. Ухвалено постановою СЦКК № 1268/I-1965
Видання перше. Тираж 1050
Здано до друку в липні 1966. Видруковано в березні
1967
Папір 5154-01, 80 г
Видрукували Східнословацькі друкарні, и. п. в Ко-
шицях, завод Пряшів
Шрифт гармонд Колектив

Стор. 108, АА 4,589, ВА 5,161
Z-16*71036

67-321-67 Кчс 7,50 о.

601-22-8.5

**vasil
dacej**

monológ

Vydalo Slovenské pedagogické nakladatelstvo
v Bratislave
odbor ukrajinskej literatúry v Prešove
ako svoju 169. publikáciu
Zodpovedný redaktor Juraj Kundrát
Výtvarno-technický redaktor Ivan Firkal
13/3. Schválené výmerom SÚKK č. 1268/I-1965
Vydané prvé. Náklad 1050
Zadané v júli 1966. Vytlačené v marci 1967
Papier 5154-01, 80 g
Vytlačili Východoslovenské tlačiarne, n. p. v Košiciach,
závod Prešov
Typ písma garmond Kolektív
Strán 108, AH 4,589, VH 5,161
Z-16*71036

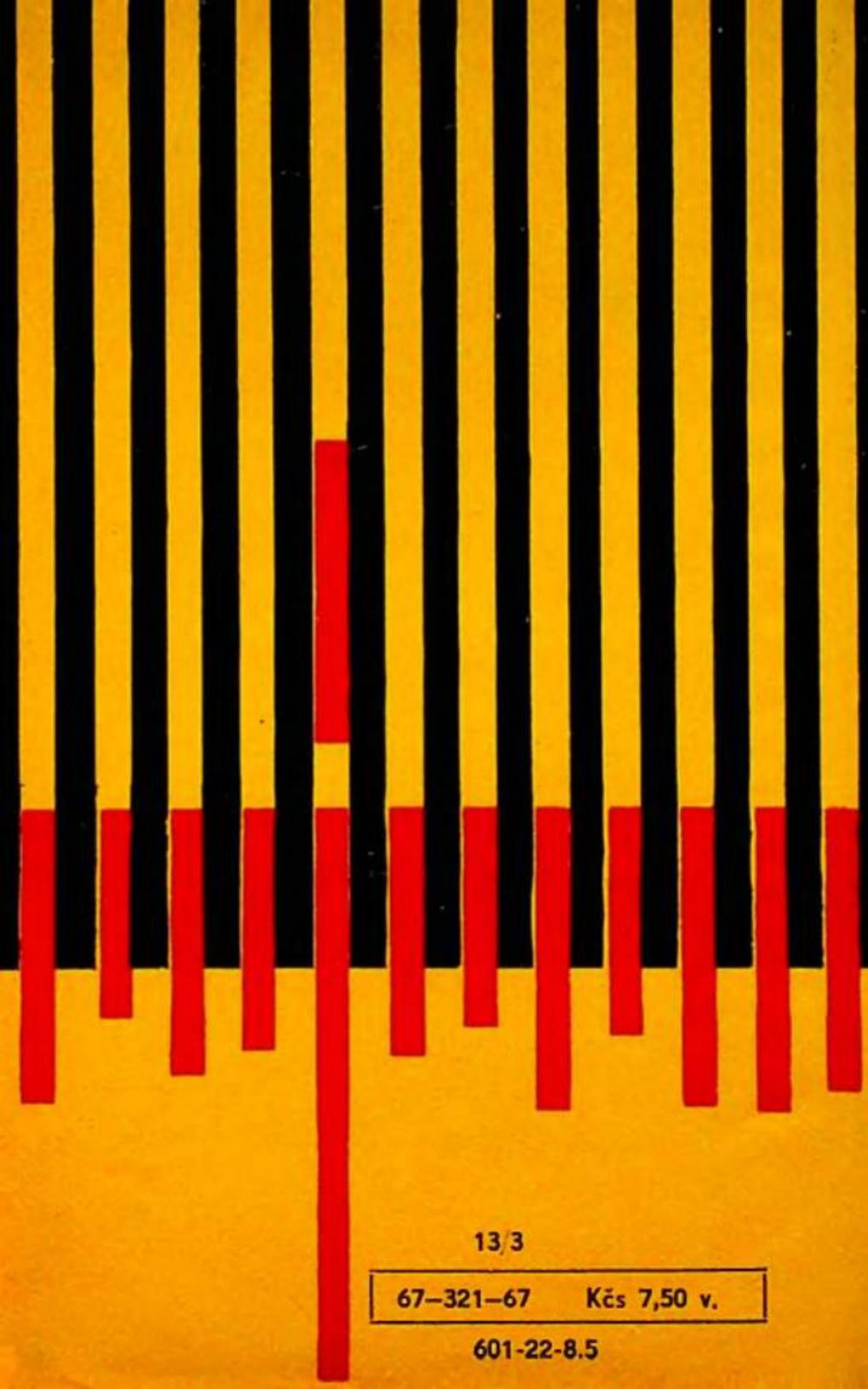

67-321-67 Kčs 7.50 v.

601-22-8.5

13,3

67-321-67 Kčs 7,50 v.

601-22-8.5